

હાલરડાં

આવૃત્તિ : પહેલી 1928, બીજી 1929, ત્રીજી 1942, ચોથી 1955, પાંચમી 1980,
પુનર્મુદ્રણ 1993, છઠ્ઠી 1998
સમગ્ર મેઘાણી સાહિત્યના ગ્રંથ 'લોકગીત સંચય'માં 2014

નિવેદન

આમાંનાં કેટલાંક હાલરડાં 'રઢિયાળી રાત' (ભાગ 2)માં બહાર પડેલાં છે. બીજાં કેટલાંક જડી આવ્યાં તે ભેળવીને આ અલાયદો સંગ્રહ કરેલ છે. અલાયદો સંગ્રહ એ હેતુથી કે એક સ્વતંત્ર વિષય તરીકેની એની મહત્તા બતાવી શકાય; અંગ્રેજી, મરાઠી, સંસ્કૃત વગેરે હાલરડાંની સાથે સરખાવી તેનો તુલનાત્મક પ્રવેશક આપી શકાય; તથા હાલરડાંની ધારા વહેતી રાખવાની અગત્ય સમજાવી શકાય.

આજે માતાઓ નવાં હાલરડાં માગે છે, જૂનાંને વીસરી ગઈ છે. એ વિસ્મૃતિ ટળો અને નવાં રચવાની પ્રેરણા કોઈ માતૃપ્રેમી કવિને મળો !

એક બીજો આશય એ હતો કે નજીવી કિંમતે આવી રમકડા જેવી નાની સ્વતંત્ર પુસ્તિકાને આપણી માતાઓ-બહેનો જલદી ખરીદી શકે અને સહેલાઈથી વાપરી શકે. ત્રણેક ગીતો હાલરડાં નથી, પણ સરતચૂકથી સંગ્રહમાં પેસી ગયાં છે.

રાણપુર : 1-6-'28

ઝવેરચંદ મેઘાણી

[બીજી આવૃત્તિ]

આ રમકડા જેવી ચોપડીનો ત્વરિત સત્કાર થયો તે બદલ લોકસાહિત્યના પ્રેમીઓનો આભાર માનું છું.

તાજેતરમાં મુંબઈ ખાતે મારી જે વ્યાખ્યાનમાળા ચાલે છે તેના પ્રથમ વ્યાખ્યાન માટે 'હાલરડાં તથા બાલગીતો'નો વિષય મેં રાખેલો હતો. તેને અંગે વિધવિધ ભાત્યનાં બાલગીતોની મીમાંસામાં મારે ઊતરવું પડ્યું હતું. એ દોહનને પરિણામે હું તરતમાં જ આપણાં બાલ-જોડકણાં ('નર્સરી રૂહાઈમ')નો એક નાનો સંગ્રહ, એના તુલનાત્મક પ્રવેશક સહિત, પ્રકટ કરવાની સ્થિતિમાં છું. જીવન-કાવ્યના પ્રથમાંકુરો ક્યાંથી ને કેવી રીતે ફૂટે છે તેની સમજ વાચકગણને એ ચોપડીમાંથી મળી શકશે. બાળકોને તો બહુ ગમશે.

વસંતપંચમી : 1929

ઝ મે

લોકગીતોના નક્ષત્રમંડળમાં હાલરડાં અને બાલગીતોનું નાનકડું ઝૂમખું શીતળ તેજે ચમકી રહ્યું છે. એની શોભા એની સાદાઈ અને સુઘડતામાં જ રહેલી છે. એનો અલાયદો સંગ્રહ મેં બાળપ્રેમીઓની ઇચ્છાથી ચૌદ વર્ષ પર ગોઠવી આપ્યો હતો.

આ ત્રીજી આવૃત્તિ કરતી વેળા નવેસર શ્રમ લઈને મેં જેને હાલરડાં ન કહી શકાય તેવાં લાગેલાં પાંચ ગીતોને બાદ કરી દઈને નવાં શુદ્ધ હાલરડાં ઉમેરેલ છે. સૂરત બાજુના નમૂનાઓ મેં સ્વં રણજિતરામે સંગ્રહેલ 'લોકગીત'માંથી, સ્વં મહીપતરામકૃત નવલકથા 'વનરાજ ચાવડો'માં એમણે વાપરેલાં લોકગીતોમાંથી તેમ જ સ્વં નર્મદે સંગ્રહેલ 'નાગર સ્ત્રીઓમાં ગવાતાં ગીતો'માંથી મૂકીને અન્ય સોરઠી હાલરડાં સાથે એનું સામ્ય તેમ જ વૈવિધ્ય સમજવાની સગવડ કરી આપી છે.

આમાંનાં ત્રણ પારસી, હિન્દુસ્તાની, તેમ જ મહારાષ્ટ્રી હાલરડાંની પ્રાપ્તિ તો ઐતિહાસિક છે! 1929ના ફેબ્રુઆરીમાં જ્યારે હું સ્વં ડોં જીવણજી મોદીના પ્રમુખપદે જ્ઞાનપ્રસારક મંડળીના ઉપક્રમે મુંબઈમાં સર કાવસજી જહાંગીર હોલમાં એક વ્યાખ્યાનમાળા આપી રહ્યો હતો, તે વખતે 'હાલરડાં ને બાલગીતો'ના ઊઘડતા જ વિષયમાં રસ પામેલાં શ્રીમતી ધનબાઈ બમનજી વાડિયા નામનાં અજાણ્યાં અણદીઠાં એક પારસી બહેને ડોં જીવણજી મોદી પર પોતાની લખેલી એક નોટબુક મોકલેલી, તેમાં જૂનાં-નવાં કેટલાંક હાલરડાં હતાં. એ બહેનની સૂચના મુજબ સ્વં ડોં જીવણજીએ મને એ નોટ નીચેના કાગળ સાથે મોકલી :

“આ સાથે કેટલાંક પારસી ગીતોની હસ્તપ્રત મોકલું છું તેમાં કદાચ આપને રસ પડશે. આપના વ્યાખ્યાનમાં શ્રીમતી ધનબાઈજી બમનજી વાડિયાને રસ પડવાથી તેમણે તે મારી ઉપર મોકલી હતી. એનો ઉપયોગ કરી લીધા પછી મને તે પાછી મોકલાવશો.”

આ કાગળ અને નોટ, મારી પાસે આટલાં વર્ષ - બરાબર તેર વર્ષ! - મારી હસ્તપ્રતોના જીર્ણ થોકડા સાથે સલામત પડ્યાં રહ્યાં છે તેની મને પોતાને પણ હમણાં જ ઝબકતી જાણ થઈ.

હું મારા સદ્ભાગ્ય માનું છું કે મારા અભ્યાસજીવનના એક સુંદર સોપાન સમી એ યાદગાર વ્યાખ્યાનમાળાના પ્રણેતાની તેમ જ એ દિલસોજ અજાણ્યાં પારસી બાનુની સ્મૃતિ આ રીતે મારી પાસે સચવાઈ રહીને અત્યારે હવે આ પુસ્તિકામાં અંકિત બને છે. આ બહેનની નોટમાંના ત્રણ નમૂના ઉપાડીને, મને જરૂરી ભાસેલી પાઠશુદ્ધિ કરીને, મૂકું છું અને મને ખબર નથી, ખાતરી નથી, કે એ બાનુને આ પહોંચશે! - એમનું ઠેકાણું આજે તેર વર્ષે આ પૃથ્વી પર કોણ જાણે ક્યાં હશે!

વાત્સલ્યના સૂરો

[‘હાલરડાં’નો પ્રવેશક : 1928]

સાવ રે સોનાનું મારું પારણિયું
ને ઘૂઘરીનાં ઘમકાર, બાળા પોઢો ને!
ચાર પાયે ચાર પૂતળિયું
ને મોરવાયે બે મોર, બાળા પોઢો ને!

કઈ શુભ ઘડીએ પ્રભુએ માતાના દેહમાં બાળક મેલ્યું, વિશ્વકર્માએ સુતારની કલ્પનામાં પારણું મેલ્યું, અને સરસ્વતીએ કવિના કંઠમાં હાલરડું મેલ્યું!
એ ત્રણેય નાનકડી કૃતિઓમાં ઈશ્વરી સૃજનકલાનો મોટો વિજય અંકાયો છે. ત્રણેયના સમુચ્ચયમાં એક સિદ્ધિનું દર્શન થાય છે. ત્રણમાંથી એક લઈ લ્યો અને આખી કૃતિ ખંડિત લાગે છે. ત્રણેયનો સામટો સંયોગ આપણા ઘરસંસારને અનેરી શોભા, અનોખી મીઠપ આપે છે. જનેતાનું જીવન જીવવા જેવું - દુઃખોના મોટા જૂથની સામે પણ મીઠાશથી જીવવા જેવું - બને છે. ગૃહજીવનમાં અને દંપતીસંસારમાં એ અમૃત સીંચે છે. બાળકના કૂણા શરીર પર સ્પર્શ કરતી કરતી કાલાં જોડકણાં ગાતી માતા જાણે કે પોતાના પતિના જ સ્પર્શની પુલક અનુભવે છે. એને પોઢાડતી વેળા પણ જાણે પોતાના પતિને જ પોઢાડતી હોય એવી ઊર્મિ અનુભવતી જનેતા ત્યાં હાલરડાનું સંગીત છાંટે છે. બાળક, પારણું અને હાલરડું : એ પતિ તરફના હેતમાં નવું પોષણ ટપકાવે છે. લગ્ન-જીવનની શરૂઆતમાં ફાટ! ફાટ! થતો દંપતી-પ્રેમ સંસારના ટાઢા પવન પછી જ્યારે થીજી જાય છે, ત્યારે ફરી વાર એને ઓગાળી પ્રેમનાં વહેન સ્થિરગતિએ વહાવનાર સૂર્યકિરણો આ ત્રણ છે : બાળક, પારણું અને હાલરડું. એને કોઈ અપમાનશો મા! અવગણશો મા!

બાળકડું નવ મારીએ રે

પારણાનો રખેવાળ મારા વા'લા

પારણે બાળક ઝુલાવતી માતા જાણે કે આ તોફાની ‘પંચ મહાભૂત’ બાળકને બ્રહ્માંડ-પારણામાં હીંચોળતી જગજજનનીનું નાનું-શું સ્વરૂપ છે, આછેરું પ્રતિબિમ્બ છે. રડતા ને પછાડા મારતા આ વિશ્વ-પ્રાણને વિરાટ પારણામાં હીંચતા બે ઘડી શાતા વળે છે. એનું નયન બે ઘડી નિદ્રામાં બિડાય છે. જગદમ્બા જાણે એને જંપાવવા માટે આ વાયુ, વર્ષો, સુગંધો અને સુસ્વાદોરૂપી સૂરોનું હાલરડું જ નિરંતર ગાઈ રહી છે.

એ હાલરડાંના સૂર આ પૃથ્વીને આરે ઊતર્યાં. શિષ્ટ ગણાતી યુરોપીય જનેતા અને કાલીઘેલી મનાતી હિન્દી માતા, બન્નેના કંઠથી હાલરડાં ઊઠ્યાં. શબ્દો જુદા, પણ સ્વરો એક જ સરખા :

હાલાં વાલાં

હા.... હાલાં!

ઓળોળોળો હાં હાલાં!

ઓળોળોળો હાલ્ય હાલૂડા હાલ્ય!

એ ગુર્જર સૂરો : તેની સામે મૂકો યુરોપી સૂરો :

Balow, la-low!

Lulla la lulla, lulia, lullaby!

Shu heen Sho, lulo lo!

O ho ro, i ri ri, csdul gu lo!

સર્વમાં એક જ લહેકો : એક જ પોઢણ-સ્વર : કેમ કે માતૃત્વ એક જ છે. જાતિના ભેદો અને કદી રૂંધી શકશે નહિ. બાળક સર્વત્ર એક જ અને ભેદરહિત છે. જગતની નિર્દોષમાં નિર્દોષ કૃતિ તે બાળક છે. જગતનું મહાપુણ્ય તે એનું લાલનપાલન છે. પારણું અને હાલરડું એ લાલનનાં નિર્દોષ સાધનો છે.

હાલરડાંનો પ્રથમ જન્મ

આપણે ત્યાં કૃષ્ણની બાળ-લીલા : અને યુરોપમાં ઈસુના શૈશવ-ખેલ : બન્નેમાંથી માતાઓએ વાત્સલ્યનાં પોષણ લીધાં. બન્ને દ્વારા બાળક પ્રભુના ભુવન સાથે જોડાયું. હિન્દુ માતાઓને કનૈયાનું બાલસ્વરૂપ જેટલું સ્પર્શી શક્યું છે તેટલાં એનાં અન્ય સ્વરૂપો નથી સ્પર્શ્યાં. કૃષ્ણ એટલે એક આદર્શ બાળક : દેવમંદિરમાં રોજ રોજ એના હીંડોળા હીંચોળાય છે. પારણાં ઝુલાવાય છે. વૈષ્ણવોને વહાલામાં વહાલી મૂર્તિ ઘૂંટણભર ચાલતા બટુકડા લાલજી મહારાજની છે. અને એ બાળગોપાળ એટલે ગરીબમાંયે ગરીબ માતાનો બેટડો : એની ક્રીડા, એની લીલા, એની માખણચોરી, દોણીફોડની મસ્તી, થેઈ થેઈ પગલીઓ, આકાશી તારાનાં રમકડાં ઉતારવાની માગણી! એ બધા શિશુખેલ, રાયથી રંક સુધી સમસ્ત ઘરોનાં બચ્ચાંમાં સ્વયંસ્ફુરિત હોય છે. માટે જ કૃષ્ણની બાળલીલાનાં ગાન તે તમામ બાળકોની બાળલીલાનાં ગાન છે. માટે જ આપણાં ઘણાંખરાં લોક-હાલરડાં કૃષ્ણને સંબોધી ગવાયાં છે.

જૈનોમાં પણ તીર્થંકરોની માતાનાં ગર્ભાધાન, ગર્ભિણી માતાનાં સોળ સ્વપ્નાં, બાલ તીર્થંકરનો જન્મોત્સવ, એનાં ગીતો વગેરે વધુ મહિમાવંત હોય છે. ત્રિશલ્યાના કુમાર મહાવીરનાં હાલરડાં હોંશે હોંશે ગવાય છે.

અને ઈસુ પણ જાણે બાળકોના જ ઉદ્ધાર માટે આવ્યો હતો. એ તારણહારને મોટી વયે પણ બચ્ચાંઓ જ વધુ વહાલાં હતાં. 'સફર લીટલ ચીલ્ડ્રન ટુ કમ અન્ટુ મી' (નાનાં બચ્ચાંને મારી નજીક આવવા દેજો!) એ એનું મહાકાવ્ય મનાયું છે. અને જેમ માઈકલ એંજેલો, રાફેલ ઈત્યાદિ કલાધરોએ કુમારી માતા મેરીનાં ખોળામાં ખેલતા બાલ-ઈસુની કલ્પનાને ઉત્કૃષ્ટ રંગે રંગી ચિત્રપટ પર ઉતારી છે, તેમ ત્યાંના કવિઓએ પણ કરુણ સ્વરે એ બાલપ્રભુનાં હાલરડાં ગાયાં છે. જેમ એક કૃષ્ણનો અવતાર ટાળવા માટે મામા કંસે દેવકીજીનાં તમામ બચ્ચાં મારવાનો આદેશ દીધેલો, તેમ એક ઈસુનું અસ્તિત્વ રદ કરવા માટે રાજા હેરોડે પ્રજામાં નવાં જન્મતાં એકોએક બાળકને હણવાની આજ્ઞા ફેરવેલી. પાપી

રાજાનો નાશ કરનાર બાલ રાજેન્દ્ર જન્મ્યો છે, છૂપો રહેવા માગતો નથી, મોટે સૂરે રડે છે, અને માતા મેરી એને ફોસલાવે છે કે -

*My sweet little baby, what meanest thou to cry?
By still my blessed baby, though cause thou hast to
mourn,
Whose blood most innocent to shed the cruel king has
sworn
And lo! alas! behold what slaughter he doth make,
Shedding the blood of infants all sweet Saviour for thy
sake.
A king, a king is born, they say, which king this king
would kill,*

*O woe and woeful heavy day when wretches have their will!
Lulla, la lulla, lulla, lullaby.*

[મારા પ્યારા નાના બાળક, શીદ રડે છે તું?

ચૂપ રહે, પ્રભુના પ્યારા;

જોકે રડવાનું તને કારણ છે.

રાજાએ તારું નિર્દોષ લોહી રેડવાના શપથ લીધા છે.

હાય રે! શી કતલ એણે આદરી છે!

એક તારે ખાતર, ઓ તારણહાર! તમામ બચ્ચાંનાં લોહી રેડાય છે.

લોકો બોલે છે કે એક રાજેન્દ્ર જન્મ્યો છે, જે આ રાજાને મારશે.

ઓ નાથ! કેવો દુર્દિન! પાપીઓ સ્વચ્છંદે મહાલે છે.

લલ્લા! લા લલ્લા! લલ્લા લલ્લેબી!]

આપણા બાળ-કૃષ્ણને પણ માતાએ એ જ અર્થનાં હાલાં ગાયાં કે

રો મા! રો મા! રે બાળક!

બારણે બેઠું છે હાઉં

બારણે બેઠું છે હાઉં.

અંગ્રેજ કવિ, જનેતાના સૂરો કાઢીને પુનઃ પણ એ જ 'તારણહાર'નાં સંભારણાં હાલરડે ગાય છે કે -

*Sweet baby in thy face
Holy image I can trace;
Sweet baby, once like thee
Thy maker lay and wept for me.*

[મધુર બાળક! તારી મુખમુદ્રામાં હું એ પવિત્ર આકૃતિ નિહાળું છું, ઓ મીઠડા બચ્ચા! તારી માફક એક વાર એ સરજનહાર પણ સૂતો હતો ને મારે માટે રડતો હતો.]

*Wept for me thee, for all
When he was an infant small.*

*Thou his image ever see,
Heavenly face that smiles on thee.*

[મારે, તારે અને સહુને માટે એ રડ્યો હતો, જ્યારે એ નાનું બાળક હતો ત્યારે. એ દિવ્ય વદન તારી સામે મલકી જ રહ્યું છે. તું નિરંતર એને નીરખતો જ રહેજે!]

*When God with us was dwelling here,
In little babes he took delight
Such innocents as thou, my dear!
Are ever precious in his sight :
Sweet baby then, forbear to weep
Be still my baby, still baby sleep!*

[પ્રભુ જ્યારે આંહીં આપણી સાથે વસતા હતા, ત્યારે એને નાનાં બચ્ચાંમાં આનંદ પડતો. મારા વા'લા! તુજ સરખાં નિર્દોષ એની નજરે મહામૂલાં દીસતાં. માટે, ઓ મધુર બાળક! રો નહિ. છાનું રહે! પોઢી જા!

કવિ આગળ ગાય છે કે એ બાલપ્રભુને માટે તો આંહીં તારા જેવાં પારણાંયે નહોતાં, નહોતાં હીરચીર, કે નહોતાં હૂંફાળા ખોરડાં. એ તો અવતરેલા તબેલામાં : એનાં એવાં કષ્ટોને પરિણામે જ આજ તને આ સુખવૈભવ સાંપડ્યાં છે. ઓ મધુર બાળક! છાનું રહે!]

સમાન સૂરો

સૂઈ જા, વીર, સૂઈ જા!
લાડકડા વીર સૂઈ જા!
તને રામજી રમાડે
વીર સૂઈ જા
તને સીતાજી સુવરાવે
વીર! સૂઈ જા!

[‘રઢિયાળી રાત’]

એ આપણાં હાલરડાંની પંક્તિઓ : એ જ કલ્પના પશ્ચિમમાં ઉદ્ભવી કોઈ મહાન કવિના પ્રાણમાં :

*Hush! my dear, lie still and slumber
Holy Angels guard thy bed
Heavenly blessing without number
Gently falling on thy head!*

[ચૂપ, મારા વહાલા! શાંત પડીને પોઢી જા. પુનિત દેવતાઓ તારી પથારી રક્ષે છે. તારા મસ્તક પર સ્વર્ગથી અનંત આશિષો ઝરે છે.]

‘હોલી એન્જલ્સ ગાર્ડ ધાઈ બેડ’ : તને રામજી રમાડે : તને લક્ષ્મણજી લડાવે! તને સીતાજી સુવરાવે! એકની એક વાત : એકનું એક હૃદય : ગૌરવરણું ને કાળું : ચક્રમકતાં સોનેરી જુલ્હાંવાળું કે સીંદરી જેવા વળ દીધેલા વાળવાળું : એવા ભેદ એ પ્રભુની બનાવટમાં નથી, પારણાના ઝૂલનમાં નથી, કે માતાનાં હાલરડાંમાં નથી.

અંગ્રેજી કવિ શેક્સપિયરે કાવ્યભરી અને ભાષાની ભભકભરી શિષ્ટ વાણીમાં બાળ
પ્રિયોલ્કું કે -

You spotted snakes with double tongue
Thorny hedgehogs, be not seen;
Newts and bline-worms do no wrong,
Come not near our fairy queen.
Philomel, with melody
Sing in our sweet lullaby
Lulla, lulla, lullaby;
Lulla, lulla, lullaby .

[બે-જીભાળા કાબરા સરપો! કાંટાળા શેળાઓ! ન નીકળતા, અમારી પરી રાણી પાસે ન આવતા.
ઓ બુલબુલ! મીઠી હલકે તું બેનબાનાં હાલાં ગાજે!]

એ જ ભાવ, સાદા, અણખીલ્યા, અર્ધવ્યક્ત સ્વરૂપમાં ગુજરાતી લોક-માતાએ ગાયો :

હડય તૂતૂડાં હાંકું,
ભાઈને રોતો રે રાખું!
તૂતૂડાં જાજો દૂર,
ભાઈ તો શિરાવશે દૂધ ને કૂર :
દૂધ ને કૂર લાગે ગળ્યાં
ભાઈના આત્મા રે ઠર્યાં.
હડય તૂતૂડાં હસજો!
વાડીમાં જઈને રે વસજો!
હાં....હાં હાલાં!

[‘રઢિયાળી રાત’]

સ્વપ્નાં

જૂનાં લોક-હાલરડાંમાં સ્વપ્નાંની કલ્પના બહુ ખીલેલી જ નથી. કેવળ એક જ
ગીતમાં -

નીંદરડી તું આવે જો આવે જો
મારા બચુ તે ભાઈ સારુ લાવે જો - નીંદરડી
તું બદામ મિસરી લાવે જો - નીંદરડી
તું પેંડા પતાસાં લાવે જો - નીંદરડી

એવું ફક્ત મીઠા ‘ખાઉ ખાઉ’નું જ અસ્પષ્ટ સ્વપ્ન લાવવાનું નિદ્રાને સંબોધન થયું.
અંગ્રેજી કવિ યુજીન ફીલ્ડે આ કલ્પનાને સુરેખ બનાવીને આલેખી : જાણે અબોલા
નગરીમાંથી નીંદરપરી સ્વપ્નો લઈને ચાલ્યાં આવે છે!

The Rock-a-by, Lady from Hush-a-dau street
Comes stealing : comes creeping :
The poppies they hang from her

*head to her feet
And each hath a dream that is
tiny and fleet*

*She bringeth her poppies to you, my sweet :
When she findeth you sleeping!*

[અબોલા નગરીમાંથી હુલાવણ-પરી ચાલ્યાં આવે છે : છાનાંમાનાં, લળતાં, નમતાં, ચાલ્યાં આવે છે. એના પગથી માથા લગી ફૂલો ઝૂલે છે તે પ્રત્યેકમાં અકેક નાજુક મીઠડું સોણલું છુપાયું છે : તને એ જ્યારે પોઢેલો દેખશે, ત્યારે, ઓ મારા મીઠુડા! આવીને એ તારી હથેળીમાં આ સોણાભર્યાં ફૂલો મેલી જશે.]

*There is one little dream of a beautiful drum
'Rub-a-dub'! it goeth :*

*There is one little dream of a big sugar-plum,
And lo! thick and fast the other dreams come
Of popguns that bang, and tin-tops that hum
And a trumpet that bloweth.*

[એક સોણું તો છે રૂપાળા ઢોલકાનું : ઢબૂક! ઢબૂક! એ તો વાગે છે : બીજું છે મોટા ગુલાબજાંબુનું અને ઓહોહોહો : બીજાં કેટલાંય સોણાં! ભડિંગ કરતી બંદૂકનાં, ભમ ગાજતા ગરિયાના અને ભોં પો ભોં પો વાગતા રણશિંગાના - બધાં દોડ્યા જ આવે છે.]

આથી વધુ કવિત્વભર્યું સ્વપ્ન-હાલરડું શ્રીમતી સરોજિની નાયડુએ ગાયું છે :

*From groves of spice
O'er fields of rice
athwart the lotus-stream,
I bring for you,
aglint with dew,
a little lovely dream.*

[સુગંધી તેજનાના બગીચામાંથી, ડાંગરના ખેતરમાંથી અને કમળખીલ્યા ઝરણામાંથી હું તારે માટે એક ઝાકળખીનું મીઠું સોણલું લાવું છું, બેટા!]

*Sweet, shut your eyes!
The wind fire-flies
Dance through the fairy neem.
Form the poppy hole
For you I stole
A little lovely dream.*

[ઓ પ્યારા! આંખો મીંચી દે. સુંદર લીંબડામાં આગિયા નાચે છે. ખસખસનાં ફૂલોમાંથી હું તારે માટે એક સોણલું ચોરી લાવી છું.]

*Dear eyes, good-night!
In golden light
The stars around you gleam.
On you I press*

with soft caress

A little lovely dream.

આવજે! ઓ સુલોચન! કનકવરણા તેજમાં તારી ચોપાસ ચાંદરડાં ચળકે છે. તારા હોઠ ઉપર ફૂણી બચ્ચી વાટે હું નાનું રૂપાળું સોણું ચાંપી દઉં છું.

આવું કલ્પના-ભુવન બેશક લોક-હાલરડાંમાંયે નથી, તેમ શિષ્ટ કવિની કવિતામાં પણ ગુજરાતને સાંપડ્યું નથી. ગુજરાતી કવિતાઓને બાળકની ક્રીડામાં, બાળકની નિદ્રામાં, એની મીંચાયલી પાંપણોમાં અને શાંત સૂતેલી મુખમુદ્રામાં કાવ્યત્વનું દર્શન નથી થયું. ગુજરાતી કાવ્યદેવીના અંતરમાં વાત્સલ્યના સૂરો ઝાઝા નથી ઊઠ્યા. હાલરડાં ગાવાનો સમય હજુ એને આવવો બાકી છે.

યુરોપીય હાલરડાંનો પ્રવાહ

ગુજરાત વાત્સલ્યવિહોણું નથી, પણ એના કાવ્યવિહોણું લાગે છે, નહિ તો બાળકનાં પારણાં આજ ઉદાસ, અબોલ અને કેવળ લાકડાંના માળખાં જ ન બની ગયાં હોત : પારણાંની દોરી બેતાલ ન ખેંચાતી હોત : કજિયાળા બાળકને માતા મારી પીટી, હચમચાવીને ન પોઢાડતી હોત. જૂનાં લોક-હાલરડાંમાં એકસૂરીલાપણાનો ('મોંનટોની'નો) કંટાળો અનુભવતી આ યુગની તરુણ જનેતાઓ પાસે નવા રસે છલકતી, નવી ઊર્મિને ધબકારે ધબકતી, નવી કલ્પના-કળીએ મહેકતી હાલરડાંની કવિતા નથી. આપણાં લોક-હાલરડાંનો પ્રવાહ આગળ ન વધી શક્યો; કેવળ કૃષ્ણનાં સોનારૂપાનાં પારણાં અને દૂધદહીંનાં ખાનપાન અથવા મામા કંસના સંહાર વિશેના થોડા નાજુક સ્વરોમાં રૂંધાઈ ગયો. ત્યાંથી વહનને આગળ ચલાવે તેવી કોઈ મેઘધારા ગુજરાતી કવિઓના કંઠમાંથી વરસી નહિ ... નહિ તો,

તમે મારા દેવના દીધેલ છો
તમે મારા માગી લીધેલ છો
આવ્યા ત્યારે અમર થઈને રો!
તમે મારું નગદ નાણું છો
તમે મારું ફૂલ વસાણું છો
આવ્યા ત્યારે અમર થઈને રો!

1 સ્વપ્નાંનાં હાલરડાં રચવાના થોડા પ્રયાસો મેં કર્યા છે :

1. નીંદરભરી

નીંદરભરી રે ગુલાલે ભરી
બેનીબાની અંખિયાં નીંદરભરી રે
['વેણીનાં ફૂલ']

2. સોણલાં

સોણલાં લાવે રે, સોણલાં લાવે રે
વીરાને પારણે ઝુલાવા
નીંદરડી સોણલાં લાવે રે
['કિલ્લોલ']

- એવા લોક-વાત્સલ્યના ઉમદા ઉચ્ચારણમાંથી શિષ્ટ કવિઓને નવી પ્રેરણા મળી ગઈ હોત. યુરોપમાં નવયુગી કવિતાને વંધ્યત્વ નથી પાલવ્યું. સંતતિ-નિયમનના પ્રથમ સૂરો કાઢનાર એ પ્રદેશમાં, સભામાં જવા માટે જ્યાં બાળકો આપાને હવાલે સોંપાય છે તે ભૂમિમાં, કેવી મીઠી હલકે બાલપ્રેમની ગાથાઓ ગવાઈ! આપણાં જ હાલરડાં જેવું એનું એક લોક-હાલરડું લઈએ :

*My little sweet darling, my comfort and joy,
sing lullaby, lulla.*

*In beauty surpassing the prince of Troy
sing lullaby lulla.*

એ લોક-સૂરોનો એની નરી સાદાઈને કારણે વિનાશ નથી થયો. એમાં જ કલમ બોળીને કવિએ નવયુગના ઉદ્ગારો ગાયા કે -

*So fair, so dear, so warm upon my bosom
And in my hands the little rosy feet.
Sleep on, my little bird, my lamb, my blossom!
Sleep on, sleep on, my sweet.*

[શાં રૂપાળાં, શાં પ્યારાં, શાં હૂંફાળાં એ અંગો મારી છાતી પર પડ્યાં છે! ને મારા હાથમાં એના કેવા ગુલાબી નાનાં ચરણો રમે છે! ઓ મારા પંખીડા! મારા મેંઢા! મારા હૈયા પર સૂતું રહે. સૂતું રહે, ઓ મધુર! સૂતું રહે.]

*Dear Lord, 'tis wonderful beyond all wonder,
This tender miracle vouchsafed to me,
One with myself, yet just so far asunder,
That I myself may see.*

[ઓ પ્યારા પ્રભુ! આ તો એક ચમત્કાર છે. તાજુબી છે. મારી સાથે એકમેક, ને છતાંવે અલાયદું પાડ્યું છે કે જેથી હું મારા જ એ સ્વરૂપને જોઈ શકું.]

*Mine, Lord, all mine thy gift and
loving token.*

તમે મારા દેવના દીધેલ છો.

કેવું હૂબહૂ મળે છે! અને તે પછી -

તમે મારું ફૂલ વસાણું છો.

એની સાથે -

Only a tender flower sent us to rear.

એ પણ બરાબર મળે છે. ગુજરાતની અનામી, ઘેલી ગ્રામ્ય માતા, ને ઈંગ્લન્ડની સુશિક્ષિત કવિમાતા મેથીઆઝ બાર! બન્નેની વાણી એક છે. એક છે, કેમ કે એ વાણી વાત્સલ્યની છે.

બાળારાજાનું રાજપાટ

બાળારાજા! બાળારાજા! એ બાળક માટેનું આપણું બહુ પરિચિત સંબોધન છે. પરંતુ

એ રાજાના મહારાજ્યની કલ્પના આપણને સાંપડી નથી. એ તો સૂઝી છે એક આંગલ જનેતાને : એનું નામ લોરેન્સ આલ્મા : એણે હાલરડામાં બાળ-રાજાનું રાજપાટ ગાયું :

*King Baby on his throne
Sits reigning o! sits reigning o!
King Baby on his throne
Sits reigning all alone.*

[બાળરાજા તખ્ત પર બેઠા બેઠા રાજ કરે છે. એકલા, એકલા એ જ એના તખ્ત પર બેઠા છે.]

*His throne is mother's knee
So tender o, so tender o!
His throne is mother's knee
Where none may sit but he.*

[માતાનો ખોળો એનું સિંહાસન છે : ઓહો કેવું સુંવાળું એ સિંહાસન! એના વિના ત્યાં બીજું કોઈ ન બેસે.]

અને એનો મુગટ!

*His crown it is of gold
So curly o, so curly o!*

[પીળા કનકવરણા કેશના ગુચ્છનો એ મુગટ! ઓહો, કેવા વાંકડિયા વાળ!]

ને એનું સામ્રાજ્ય ક્યાં!

*His kingdom is my heart
So loyal o! so loyal o!*

[માતાનું હૃદય તે એનું રાજપાટ : કેવું રાજનિષ્ઠ!]

કોઈ ચક્રવર્તીને ન હોય તેવું, અને એના કાયદા? -

*Divine are all his laws
So simple o! so simple o!*

[ઈશ્વરી કાયદા! સાદા સરલ, સ્નેહનાં જ ધારાશાસ્ત્ર!]

જેનો આખરી આશય - અને એનું આદિકારણ -

With love for end and cause.

[કેવળ સ્નેહ, કેવળ મમતા, અન્ય કશું જ નહિ.]

વ્યથાગીતોનાં હાલરડાં

અંગ્રેજી હાલરડાંમાં તો કેવળ વિનોદ જ નહિ, કેવળ ખુશાલી નહિ, પણ વિધવા માતાનાં, ત્યજાયેલી-ઠગાયેલી જનેતાઓનાં પરદેશે પળેલા પિયુજીની વિજોગણ પત્નીઓનાં, આ કંઈ કંઈ મર્મગામી વ્યથાગીતો પણ ગવાયાં છે. ભેદક સૂરે માતા બાળકને કહે છે કે -

*Oh, Bonnie birdeen,
Sweet bird of my heart!
Tell me, o tell me,
How shall we part?*

[ઓ મીઠા પંખી' મારા હૃદય-માળાના ઓ મધુર પંખી' કહે મને, આપણે કેવી રીતે વિાખટાં પડ્યું]

*He calls me, he cries
Who is father to thee :
O birdeen his eyes
In these blue eyes I see.*

[મને એ બોલાવે છે - તારો પિતા મને બોલાવે છે, ઓ પંખીડા! તારી આ આસમાની આંખોમાં હું એની આંખો જલકતી દેખું છું.]

*Weep not my wanton, smile on my knee :
When thou art old, there's grief enough for thee
He must go, he must kiss
Child and mother, baby bliss!
For he left his pretty boy
Father's sorrow, father's joy.*

[ન રો મારા લાડકડા! મારા જોળામાં હાસ્ય કર. મોટો થઈશ ને, ત્યારે તારે ઘણુંયે રોવાનું સાંપડશે હો!

બાળકને અને માતાને છેલ્લી ચૂમી ભરીને તારા પિતાને જવું પડ્યું. ઓ મારા વહાલા! એ તને - પોતાના હર્ષ-શોકના સાધનને - છોડીને ચાલ્યો ગયો!]

એથીય વધુ કલ્પનામય, વધુ તીવ્ર વધુ વ્યથાજનક તો છે કોઈ સમુદ્રે નૌકા ખેડતા પિતાના પુત્રનું હાલરડું : શિયાળાની કોઈ અંધારી રાતે પ્રાણઘાતક પવન ફૂંકે છે, અને કૂબામાં આંખો દીવો બાળતી જાગ્રત બેઠેલી વિજોગણ નાવિક-પત્નીના અંતરમાં સ્વામીના પ્રાણની રક્ષાની ચિંતા ફડફડે છે : એમાંથી દ્રવે છે મીઠું હાલરડું :

*You are rockin full sweetly on²
mamie's warm knee.
But daddie's a-rockin upon the salt sea.*

[ઓ બચ્ચા! તું તો લહેરથી માડીના હૂંફાળા જોળામાં ઝૂલે છે, પણ તારા બાપુ તો અત્યારે ખારા સમુદ્રને ખોળે હશે, વહાલા!]

² મારો પ્રયાસ આ ભાવને ઉત્તરવાનો આમ છે -

હાલરડું વા'લું
વાલીડા વીરને હાલરડું વા'લું
હેયાના હીરને હાલરડું વા'લું
તને દેખાડું સોણલું રૂપાળું હો
વીરને હાલરડું વા'લું.

→

*

*The wild wind is ravin and mammie's heart's sair
The wild wind is ravin, and ye dinna care.*

[તોફાની પવન ફૂંકે છે, અને માવડીનું અંતર બળે છે. છતાંયે બચ્યા! તને મારા હૃદયની કશી ખેવના નથી. તું તો રડ્યા જ કરે છે!]

આવી કોઈ પંક્તિઓ ગુજરાત ક્યારે બતાવી શકશે? મધસાગરે સાહસ ખેડતા ખારવાનાં કે કાળી મેઘલી રાતે ડુંગરામાં ગાયો ચારતા ગોવાળ ચારણોનાં નાનાં બચ્યાંને પોઢાડવા મથતી ગરીબ માતાઓનાં અંતર ઉકેલવા, એની મધુર વ્યથાને કાવ્યમાં આલેખવા ગુર્જર કવિતા ચાલી આવે છે.

આગળ ચાલીએ : હાલરડું જાણે કે પ્રાર્થના બની જાય છે^૩ :

*Sweet and low, Sweet and low,
Wind of the western sea,
Low, low, breathe and blow,
Wind of the western sea!
Over the rolling waters go,
Come from the dying moon and blow,
Blow him again to me :
While my little one, while my pretty one sleeps.*

[ધીરે ધીરે, ધીરે ધીરે ઓ આથમણા સાગરના વાયુ! ધીરે વાજે! ધીરી લહરે વાજે! આથમતા ચંદ્રની અંદરથી જલદી ઊતરજે. અને મારું લાડકવાયું બચ્યું હજુ તો પોઢેલું હોય ત્યાં જ તું એને - મારા નૌકાવિહારી પ્રિયતમને - આંહીં પહોંચાડી દેજે, ઓ પશ્ચિમના વાયુ!]

તારાં પોઢણ લાલ હીંગોળે પારણે
પીવાનાં દૂધ તારે મીઠાં રે
બાપુને આજ મેં તો ભૂખ્યા ઉજાગરે
ધુમન્તા સાગરમાં દીઠા. - હો વીરને.
[‘કિલ્લોલ’]

^૩ મેં આ સૂરોમાંથી ગુજરાતીમાં ખેંચેલ છે :

ખલાસી બાળનું હાલરડું

ધીરા વાજો રે ધીરા વાજો !
વાહુલિયા રે ધીરાધીરા વાજો !

*

મીઠી લહેરે મધદરિયે જાજો,
સ્વામી કેરા શઢની દોરી સ્થાજો,
આકળિયા નવ રે જરી થાજો - વાહુલિયા રે.

[‘કિલ્લોલ’]

*Sleep and rest, sleep and rest,
 Father will come to thee soon;
 Rest, rest, on mother's breast,
 Father will come to thee soon;
 Father will come to his babe in the nest
 Silver sails all out of the west
 Under the silver moon.*

Sleep, my little one, sleep, my pretty one sleep.

પોઢી જા ને વિસામો લે! તારા બાપુ હવે જલદી આવશે. માડીની છાતીએ વિસામો લે! તારા બાપુ હમણાં જ આવશે. રૂપલાવરણા ચંદ્રને અજવાળે, રૂપલા ધોળા શઢ ફરકાવતા તારા બાપુ પશ્ચિમમાંથી ચાલ્યા આવે છે. તારી પાસે આ નાના કૂબામાં ચાલ્યા આવે છે.]

એ નાવિક-બાળનું હાલરડું ગાનાર અંગ્રેજી કવિવર ટેનિસન. ફક્ત વિધવા નહિ, ફક્ત વિજોગણ નહિ, પણ ફસાયેલી માતાનું વાત્સલ્ય પણ ત્યાંના કવિઓએ અનુકમ્પાના તાર પર ચડાવી કરુણ સૂરે ગાયું છે. કવિતાના પુનિત નીરમાં નવરાવી એ માતૃપ્રેમને નિષ્પાપ બનાવેલો છે અને હાલરડા વાટે નિર્દય લંપટ પુરુષ પ્રતિ ઊંડી આહ સંભળાવી છે :

*Come little babe, come silly soul,
 Thy father's shame, thy mother's grief.*

[આવ, નાના બચ્ચા! આવ, નાદાન આત્મા! તારા પિતાની લજ્જા! તારી માતાની વેદના! આવ!]

*Thou little thinkest, and less dost know,
 The cause of this thy mother's moan.*

[તને વિચાર પણ નથી, ખબર પણ નથી, કે મા શીદ કલ્પાંત કરે છે.]

*But come to mother, babe, and play,
 For father false is fled away.*

[પરંતુ મા પાસે આવ, બેટા, અને રમ્યા કર, કેમ કે તારો બેવફા બાપ તો ભાગી ગયો છે.]

*If any ask thy mother's name
 Tell her, by love she purchased blame.*

[કોઈ જો તારી માનું નામ પૂછે ને, તો કહેજે કે પ્રેમ આપીને એણે કલંક વહોયું છે!]

*Ask blessings, babe, be not afraid,
 His sugared words have me betrayed
 God bless my babe, and lullaby
 From this thy father's quality.*

[પણ ચિંતા નહિ બચ્ચા! તું તો, બસ, સહુના આશીર્વાદ જ માગજે. એના સાકરિયા શબ્દોએ જ મને ફસાવી હતી. ઓ પ્રભુ! મારા બાળકને દુવા દેજો, પોઢાડજો, અને એના પિતાના જેવી લંપટતાથી એની રક્ષા કરજો!]

વીરરસનાં હાલરડાં⁴

અંગ્રેજી કવિ વોલ્ટર સ્કોટે હાલરડાં વાટે માતાઓને તથા બાળકોને વીરરસ પાપો; પહાડો, કિલ્લાઓ, રણશિંગાં અને ઘમસાણોનાં દશ્યો બાળકનાં પારખાંની આસપાસ એણે ઊભાં કર્યાં :

*O hush thee, my babie, thy sire was a knight;
Thy mother a lady both lovely and bright.
The woods and the glens, from the towers which we see.
They all are belonging, dear babie, to thee.*

O ho ro, i ri ri, candul gulo.

[છાનો રહે, બચ્યા! તારો પિતા સામંત હતો. તારી માતા એક તેજસ્વી સુંદરી હતી. આ કિલ્લાના બુરજ પરથી દેખાતાં જંગલો ને ઝાડીઓ - બધાં તારાં જ છે, મારા પ્યારા બચ્યા!]

*O, fear not the bugle, though loudly it blows,
It calls but the warders that guard thy repose.
Their bows would be bended, their blades would be red,
Ere the step of a foeman draws near to thy bed.*

[આ ઘોર સ્વરે રણશિંગું બજે છે. પણ ડરીશ ના. એ તો તારી પથારીના ચોકીદારોને જ બોલાવે છે. તારી શય્યા પાસે શત્રુનું એક પગલું પડે તે પહેલાં તો એ પહેરેગીરોનાં ધનુષ્યોની કમાનો ખેંચાઈ જશે ને એની તરવારો દુશ્મનોનાં લોહીમાં લાલબંબોળ બનશે!]

અને, ઓ કુમાર! તારે જાગી ઊઠવાનો સમય પણ હમણાં જ આવી પહોંચશે. આજ તો તું નીંદર કરી લે -

*O! hush thee, my babie, the time will soon come,
When thy sleep shall be broken by trumpet and drum,
Then hush thee, my darling, take rest while you may,
For strife comes with manhood, and waking with day.⁵*

⁴ વીરરસનાં હાલરડાં 'શિવાજીનું હાલરડું', 'વનરાજનું હાલરડું', 'સોણલાં' વગેરે રચવાના મારા પ્રયત્નો 'કિલ્લોલ'માં છે.

⁵ સરખાવો 'શિવાજીનું હાલરડું'માં -

પોઢજો રે મારાં બાળ, પોઢી લેજો પેટ ભરીને આજ
કાલે કાળાં જુદાં ખેલાશે, સૂવા ટાણું ક્યાંય ને રે'શે.

અને 'વનરાજનું હાલરડું'માં -

હાં રે વીરા, આજુની રાત, આરામ,
હાં રે વાલા, આજુનો દિન વિશરામ,

કાલે ને કેસરિયા રે ખાંડાધારે ખેલજો હો રાજ !
કાલે કંકુભરિયા રે અરિને તેડાં મેલજો હો રાજ !

['કિલ્લોલ']

[આજે તો પોઢી લે, બચ્યા! કેમ કે એ સમય જલદી આવી પહોંચશે, જ્યારે રણશિંગાં ને પડધમથી તારી નિદ્રા ઊડી જશે. માટે આજે તો આરામ લઈ લે; કેમ કે સંગ્રામ આવે છે જુવાની બેસતાં, અને જાગૃતિ આવે છે દિવસ ઊગમતાં.]

કાઠિયાવાડ-ગુજરાતમાં ગઢો છે, કિલ્લા છે, સંગ્રામોના ને વીરમૃત્યુના ઇતિહાસ છે. પરંતુ કોણ જાણે શા કારણે એ શૌર્યના સૂરો જૂનાં હાલરડાંમાં જાગ્યા નથી. ફક્ત કૃષ્ણજીવનમાંથી કાળીનાગના દમનના ને કંસવધના ક્ષીણ ધ્વનિઓ ક્યાંક ક્યાંક લોકમાતાઓના કંઠમાંથી નીકળ્યા છે :

ડોશી એમ કરીને મેણું બોલિયાં રે લોલ,
તારા બાપનાં હતાં તે વેર વાળને રે લોલ.
માડી અમને તે વાત કરી આલને રે લોલ,
જાવું મામાને ઘેરે મળવા રે લોલ.
સાંકડી શેરીમાં મામો સામા મળ્યા રે લોલ,
ભાણેજ દેખીને મામો સંતાઈ ગિયા રે લોલ.
સંતા સંતા મા મામા મૂરખા રે લોલ,
આપણે મામો-ભાણેજ બહુ મળીએ રે લોલ.
હેયું ભીંસીને મામો ભાણેજ બહુ મળ્યા રે લોલ,
તારા બાપનાં હતાં તે વેર વળી ગિયાં રે લોલ.

[‘રઢિયાળી રાત’]

અથવા તો -

મા મને હાઉલું દેખાડ્ય
મા મને હાઉલું દેખાડ્ય
હાઉ છે લંકા લખેશરી!
માડી, મને નવ જાણીશ નાનકો;
કાલે મોટેરો થઈશ
કાલે મોટેરો થઈશ
વેરી મારીશ આપણા.

[‘રઢિયાળી રાત’]

અથવા કદાચ બહુ તો -

પાતાળે જઈ કાના હાં હાં હાં
નાથ્યો કાળી નાગ;
વારિ ને વરમાંડ ડોલ્યાં
મેવાડો મસ્તાન
ભાઈ! ભાઈ! મેવાડો મસ્તાન!
ઓળોળોળો હાલ્ય હાલુડા હાલ્ય!
હાલો વાલો રે બાળ કરસન કાળો
હરિને હીંચકો વા’લો!

[‘રઢિયાળી રાત’]

આવા સાદા સ્વરોમાં કોઈ કોઈ ઠેકાણે જ -

Their bows would be bended, their blades would be red,
Ere the step of a foeman draws near to thy bed.

એ પંક્તિના વીર-ધ્વનિઓ લળકે છે.

મહારાષ્ટ્રનાં હાલરડાં

એ વીરત્વના, રાષ્ટ્રભાવના સૂરો હાલરડાંમાં ઉતારવાનો યત્ન આજે મહારાષ્ટ્રમાં ઠીક થતો જણાય છે. ત્યાંના કવિઓ સમજ્યા લાગે છે કે શિવાજીએ છેક માતાના ગર્ભમાં બેઠાં બેઠાં શૌર્યગીતો સાંભળેલાં. તેઓને સમજ પડી લાગે છે કે છે વીરત્વની સાચી શાળા પારણાંમાંથી શરૂ થાય છે. અને બીજી એ સમજ આવી છે કે જેટલે અંશે નવાં હાલરડાં જૂનાંની સરળતાને રંગે રંગાશે તેટલે અંશે એનો રસ ગળી ગળીને માતાઓનાં જીવનમાં ઊતરશે. એ વિના નવા યત્નો માર્યા જાય છે. મહારાષ્ટ્રમાં 'પાળણા' એટલે કે પારણાં-હાલરડાં નામનું જૂનું લોકસાહિત્ય હજુ સારી પેઠે સજીવન છે. આપણાં

હાલ્ય વાલ્ય ને હેલ્ય
વગડે વસતી રે ઢેલ્ય!
ઢેલ્યનાં પગલાં રે રાતાં
ભાઈના કાકા મામા છે માતા.

[‘રઢિયાળી રાત’]

એવાં છૂટક છૂટક ભાવનાં જોડકણાંની માફક મહારાષ્ટ્રમાં પણ -

લક્ષ્મીબાઈ આલી, આલીસ જાઉ ન કો
ઘરાલા પદર સોડુ ન કો, કેશવ બાળ!
લક્ષ્મીબાઈ આલી, તાંબ્યાની દૂધ પ્યાલી
ઘરાલા માનવલી, વાસુદેવ બાળાચ્યા !
માળયા ચા મળયા મધે માળી બૈસલા કૂબો મધે
કળયાં ઘાલી ટોપી મધે, કેશવ બાળાચ્યા!

[ભાઈ તો ગ્યા'તા વાડીમાં
ને માળી બેઠો'તો કૂબામાં
માળીએ તો ઘાલ્યાં ફૂલ
બચલા ભાઈની ટોપીમાં]

આવી રસાળી કડીઓ - જાણે કદી નહિ ખૂટે તેટલી - પારણાં હીંચોળતાં હીંચોળતાં દક્ષિણી માતાઓ ગાયા જ કરે છે. એનું સૌંદર્ય નિર્વાજ છે, નિરાડમ્બરી છે. હવે એની પાસે આધુનિક મહારાષ્ટ્રી કવિ ગોવિંદે રચેલું બાળ શિવાજીનું, રાષ્ટ્રભાવનાથી ટપકતું રોમાંચક હાલરડું મૂકીએ -

‘શિવાજીયા પાળણા’

મી લોટીતે ઝોકા તુજ શિવ બાળા
સુન્દરા નિજ સ્નેહાળા.
તનુ શાન્તિતે શાન્ત નિજ તુજ યેણ્યા
રાષ્ટ્રગીત ગાતે તાન્યા!

હો બાલુડા! શિવાજી! હું તારું પારણું ગુલાવું છું. હો મારા સુંદર લાડકવાયા! મારા ધાવણા બચ્યા! હું આ રાષ્ટ્રગીત ગાઉં છું તેથી તને નિદ્રા આવશે, ને તારા દેહને શાતા વળશે.]

હો દાસી જળે મહી અમ્બિકા માય
હંબરડા ફોડી હાય!

નિજ શત્રુની હિચે ભંગીલે છત્ર
માંગલ્ય સૂત્ર સ્વાતંત્ર્ય!

હ્યા દુઃખાનેં દુઃખી ફાર હે પાહી
મા જીજાબાઈ તબ આઈ

[આ દાસીનું હૃદય સળગે છે; કેમ કે પૃથ્વી માતા વાછરુવિહોણી ગાય જેવી બની ભાંભરડા નાખે છે. શત્રુઓએ એનું છત્ર ભાંગી નાખ્યું છે, ને એના કંઠનું મંગલસૂત્ર તોડી નાખ્યું છે. જો ભાઈ! આ દુઃખે હું બહુ દુખિયારી બની છું. હું તારી માતા જીજાબાઈ.]

બહુ શત્રુ માનલે ભેલે
મેલયોની આર્યધન નેલે!

આમુચે રાષ્ટ્ર તુડવિલે

કાણી નિપજે ના શાસ્ત્રા યા ચાંડાળા - સુન્દરાં

[પીટ્યા શત્રુઓ બહુ ફાટ્યા, મુઆઓએ આપણી આર્યલક્ષ્મી લૂંટી આપણા દેશને પગ નીચે ચગદો, પણ એ ચાંડાલોને સજા કરનારો કોઈ ન નીકળ્યો.]

ભૂમાતેચ્યા ભૂતકાલી ઉદ્ધરણી

ઝુંઝલી રણી મૃડરમણી;

શ્રીરામાને રાવણ વધિલા લહૂની

વાનરા વીર વનવોની;

દે સ્વતંત્રતા કંસાચ્યા પાસોની

ગોવિંદ ગોપ જમવોની.

[પૂર્વે ભૂમિમાતાને ઉદ્ધારવા માટે રણમાં પાર્વતીજી ઝૂઝ્યાં; શ્રી રામે વાનરોને વીર બનાવી લડાઈમાં રાવણને હણ્યો. ગોવિંદ પ્રભુએ ગોવાળોને જમાવી કંસ પાસેથી સ્વતંત્રતા લીધી.]

તૂ તસા વીર હોશીલ કા?

તરવાર કરીં ઘરશીલ કા?

મિળવિશીલ માવળે ગડી કા?

રણી વધાવ યા દેશશત્રુચ્યા મેળા. - સુન્દરાં

[તું એવો વીર થઈશ કે? હાથમાં તરવાર ધરીશ કે? માવળા લોકોને સાથીઓ બનાવી લઈશ કે? રણમાં દેશ-શત્રુઓનાં ટોળાંનો સંહાર કરીશ કે?]

ભૂભક્તિચેં પ્રબલ દુગ્ધ પાજીન

મી વીર તુલા બનવીન

રિપુરક્તે ભૂ તુઝા કરીં ન્હાણીન

સ્વાતંત્ર્ય ધરી આણીન

મી સ્વતંત્ર વીરાચી માતા

મી સ્વતંત્ર સુધન્ય હોતા

ધ્વજ સ્વતંત્રતાચ્છા ડુલતા

ઢેવીન તનુ અશ્ચા નંદમય વેળા. - સુન્દરો

દેશભક્તનું બલદાયી દૂધ પિવાડીને હું તને વીર બનાવીશ. રિપુઓના રક્તથી હું તારે જ હાથે મા-ભૂમિને નવરાવીશ, અને સ્વતંત્રતા ઘેર આણીશ. હું સ્વતંત્ર વીરની માતા બનીશ, તે દિવસે હું સ્વતંત્ર અને ધન્ય બનીશ. સ્વતંત્રતાનો ધ્વજ ફરકવા લાગશે, તેવી આનંદમય વેળાએ હું મારો દેહ છોડીશ.

ગદ્ગદા તદા પાળણ્યાત શિબ હસલા

જશુ માતૃબોલ ત્યા રુચલા!

મગ કરી લીલા મૃદુલ મુષ્ટિ વળવૂન

જશુ મહણે ઈને રિપુ વધીન!

અશી આર્ય શિખા રક્ષિણ યા ભાવે હો

જાવળાશીતો ખેલે હો!

શ્રી જીજા આઈળા અસા ક્રીડતા તાન્હા

દાટલા પ્રીતિયા પાન્હા!

[ત્યારે પારણામાં શિવાજી ખડ ખડ હસી પડ્યો. જાણે માના બોલ એને રુચ્યા. રમતમાં ને રમતમાં એણે સુંવાળા હાથની મૂઠીઓ વાળી, જાણે કહેતો હોયની, કે હું આ મુક્કીથી રિપુઓનો વધ કરીશ.*

આવી રીતે હું આર્યોની શિખાની રક્ષા કરીશ - એવો ભાવ દર્શાવતા હોયની, તેમ એ પોતાના બાળ-મોવાળા સાથે રમવા લાગ્યો. ધાવણા બાળુડાને આમ રમતો નિહાળીને જીજાબાઈ માતાને થાનેલે પ્રેમનો પાનો ચડ્યો]

આ નવયુગી હાલરડાંમાં બલવંત રાષ્ટ્રભાવના સરલ શૈલીએ ઊતરી છે. સામાન્ય માતાઓ પણ સમજે એવી નૂતન કલ્પના આમાં પૂરેલી છે. મહારાષ્ટ્રની શિષ્ટ જનતા ઉપર એનો પ્રભાવ કદાચ મંત્ર-શો હશે. પરંતુ એ હાલરડું હજુ ગ્રામ્ય માતાઓને કંઠે ટપક્યું નથી, કેમકે હજુ પૂરેપૂરું ગળાયું નથી.

ગુજરાતમાં પણ એવી વીરગાથાઓ ઉતારવાનું કર્તવ્ય નવયુગી શાયરોનું છે. વનરાજ, પ્રતાપ, શિવાજી અને અભિમન્યુનો દેશ બાલવીરત્વના ઇતિહાસવિહોણો નથી. એનાં નામાં-કામાં જે દિવસે સાદી છતાં મર્મગામી વાણીમાં પારણાંની દોરી તાણનાર માતાને કંઠે ઊતરશે, તે દિવસે એ પારણાંમાંથી એકેક યોદ્ધો ઊઠશે. એની માતા જ્યારે એને કહેશે કે -

The woods and the glens, from the towers

which we see,

They all are belonging, dear babie, to thee.

તે વેળા પોતાના દેશની માટીનાં ઢેફાં પ્રત્યેનું મમત્વ એને અંતરે બરાબર બાઝશે અને કંઈક બાળકો એ માટીને પોતાના રુધિરથી ભીંજાવવાનાં સ્વપ્નો સેવશે.

* સરખાવો : 'વનરાજનું હાલરડું'માં -

મૂઠડિયું ભીડીને રે મોભી મારો પોઢિયો હો રાજ !

દાઢડિયું ભીંસીને રે બાળો મારો પોઢિયો હો રાજ !

હા રે જાણે તાણીને ઝલી તલવાર

હાં રે જાણે સૂઝે છે જુદા મોજાર

સપનામાં સંહારે રે માભૂમિના કાળને હો રાજ.

[‘કિલ્લોલ’]

મદાલસાનું હાલરડું

કારણ કે હાલરડાંની અસર કેવી થાય છે તેનું દષ્ટાંત તો ખુદ આપણી જ તવારીખમાં પડ્યું છે. ઋતુધ્વજ રાજાની રાણી મદાલસા વૈરાગ્યમાં ગળી ગઈ હતી. એટલે એણે પોતાના બાળકને હીંચોળતી વેળાએ, આ જગતની નશ્વરતા, આત્માની અમરતા, સુખવૈભવની ક્ષણભંગુરતા ઈત્યાદિ ભાવોથી ભરેલાં ગંભીર હાલરડાં ગાયાં કર્યાં કે -

ત્વમસિ તાત શુદ્ધબુદ્ધ નિરંજન
ભવમાયાવર્જિતજ્ઞાતા
ભવસ્વપ્નં ચ મોહનિદ્રાં ત્યજ
મદાલસાહ સુતં માતા!

[ઓ બેટા! તું તો શુદ્ધબુદ્ધ નિરંજન છે : જગતની માયાથી રહિત જ્ઞાતા છે. આ જીવન-સ્વપ્નને તથા મોહનિદ્રાને છોડી દે! એમ માતા મદાલસા પુત્રને કહે છે.]

નામવિમુક્ત શુદ્ધોડસિ રે સુત
મયા કલ્પિતં તવ નામ
ન તે શરીરં ચાસ્ય ત્વમસિ
કિં રોદિષિ ત્વં સુખધામ!

[રે બેટા! તું તો શુદ્ધ છે, નામરહિત છે, તારું નામ તો મેં કલ્પેલું છે. આ શરીર તારું નથી, કે નથી તું એનો. તો હે સુખમયા! તું શીદ રહે છે.]

એવા એવા સયોટ શબ્દોમાં રાણીએ વૈરાગ્ય પ્રબોધતી સંસ્કૃત લાવણીઓ ગાયા કરી છે અને છેવટે -

વિમલવિજ્ઞાનવિશ્વેશ્વરવ્યાપક
સત્યબ્રહ્મ ત્વમસિ જ્ઞાતા
પ્રાહ મદાલસાડલર્ક સુતં પ્રતિ
શાસ્ત્રપ્રતિદ્ધા વરમાતા!

આ હાલરડાંની અગોચર અસરને પરિણામે રાણીના એક પછી એક કુમારો વૈરાગ્ય તરફ ઢળી જઈ, યુવાવસ્થામાં પહોંચતાં જ ભગવાં પહેરીને ચાલી નીકળેલા. છેવટે સાતમા કુમારની દોરી ખેંચીને એ હાલરડું ગાતાંની વાર જ રાજાએ દોટ દઈ, દોરી ઝૂંટવી લીધી ને કહ્યું કે 'હવે આ એકને રહેવા દે. નહિ તો મારું સિંહાસન સૂનું પડશે. તું કહે તો હું ચાલ્યો જાઉં, પણ એને એકને એ હાલરડું સંભળાવવું રહેવા દે!'

એ કથા પરથી પુરવાર થાય છે કે 'હાલરડાં' તો કંઈક યુગોથી ચાલ્યાં આવે છે. સંસ્કૃતમાં પણ એનું સાહિત્ય રચાતું હતું. અને આજે રવીન્દ્રનાથ જેવા કવિવરે પણ એ જુગજુગના વાત્સલ્ય-સ્વરોની અંદર પોતાનાં 'શિશુ' નામક ગીતો ઉમેરીને નવું જ માધુર્ય પૂરેલું છે.

હાલરડાંમાં જોડકણાં

હાલરડાંમાં તો ઊંડા અર્થો ન મૂકીએ તોય ચાલે. બાળકને તાલબદ્ધ સૂરો સંભળાવીએ, તો એ તાલનું પણ ભાવપ્રેરક વાતાવરણ પારણાને વીંટળાઈ વળશે. બાળક તો જોડકણાંનું ('નર્સરી રહાઈમ્સ'નું) પણ ભૂખ્યું છે. ટૂંકી પંક્તિઓ -

ભાઈ મારો છે સાગનો સોટો
આવતી વહુનો ચોટલો મોટો
હાં...હાંલાં!

ઘોડાંની પડધી વાગે
ભાઈ મારો નીંદરમાંથી જાગે;
ભાઈ ભાઈ હું રે કરું
ભાઈની વાંસે હું રે ફરું.
ભાઈને કોઈએ દીઠો!
ફૂલની વાડીમાં જઈ પેઠો.

એમાં તાલ ('રિધમ') છે, અને અસંબદ્ધ છતાં રમ્ય કલ્પનાઓ છે. મારવાડમાં પણ એ જ જાતનું હાલરડું ચાલે છે :

હાલાં હાલાં કરતા'તાં
સંતોકરા મામા રમતા'તા;
રમતે ખેલતે બાજરી વાઈ
બાજરીરા ખેતમેં ઢેલડી વિંયાઈ;
ઢેલડીરા બચિયા રાતા રે ભાઈ
સંતોકરા મામા માતા રે ભાઈ
હાલાં... હાલાં!

બાજરાનું ખેતર : ઢેલડીનું વિયાવું : બચ્યાંનો રાતો રંગ : એમાં કાવ્ય છે, શબ્દોની ક્રોમળ રચના છે, તાલની તરલતા છે, પારણે હીંચતા શિશુને માટે એમાં નિદ્રાની લહરીઓ છે, માતાનો એમાં વિનોદ છે. અને જુઓ :

સંતોકરા મામા આવતા'તા
ઢાલ પછેડો લાવતા'તા,
ઢાલ પછેડે નવલી ભાત
સંતોક ઓઢે દિ' ને રાત.
ઓઢી ઓઢી જૂનો કર્યો
સરવર પાળે ઝીલવા ગ્યાં
હાડિયો આવ્યો લઈ ગિયો
કાનમાં વાત કહી ગિયો
હાલાં! હાલાં!

ઢાલ-પછેડો : સરોવરની પાળ : સંતોક ઝીલણિયાં રમે : કાગડો આવે : કાનમાં કંઈક વાત કહી જાય ને પછેડો ચાંચમાં લઈ જાય : એક નાની-શી રમ્ય ને નિગૂઢ દુનિયા ઊભી થઈ. એમ બાળકને શીખવવામાં પણ તાલસૂરની સહાય લેવાય :

પા પા પગલી!
મામાની ડગલી!
પા પા પગલી!
મામાની ડગલી!

એને તાલે તાલે નાનું બાળક પોતાના ઘૂઘરીએ ઘમઘમતા પગ માંડે અને તે પછી
વળી વધુ ત્વરિત ગતિએ ચલાવવા માટે -

ડગ મગ! ડગ મગ! ડગલાં ભરતા

હરજી મંદિર આવ્યા,

પગમાં ડાક જશોદા માએ

ગોકુળ માંડી ચલાવ્યા

થેઈ! થેઈ! ચરણ ભરોને કાન

વેચું મુક્તાફળ ને પાન!

એ તરલ તાલવાળું હાલરડું ગવાય. એ તો ઓરડાની અંદર ચાલતી ચાલ્યા. શેરીમાં
રમવા સારુ વળી જુદો વધુ તરલ તાલ! ને વધુ કોમલ કલ્પના :

ધુંબડી સૈયરમાં રમે.

ધુંબડી કાજળની કોર,

ધુંબડી આંબાની છાંય,

ધુંબડી સૈયરમાં રમે!

વળી તાલ બદલાયો :

ગા દોવાને ગોણીઓ

ઉપર તાંબડી ધુંબડ જાઈને કાજે

ધુંબડી સૈયરમાં રમે.

ફરી પલટો :

શેરીએ રમે

સહુને ગમે

ધુંબડી સૈયરમાં રમે

બારીએ રમે

બાપને ગમે - ધુંબડી

મેડીએ રમે

માને ગમે - ધુંબડી

એ જ શૈલીનું અંગ્રેજી હાલરડું જોઈએ :

Brown eyes

Straight nose;

Dirt pies

Rumpled clothes.

Falling down

Off chairs

Breaking crown

Down stairs

Folded hands

Saying prayers
Understands
Not, not cares.
Thinks it odd
Smiles away :
Yet may God

Hear her pray!

આ રીતે નાજુક તાલમાંથી પણ ભાવવાહી રમત નીતરે છે. હાલરડાંમાં પાંડિત્ય ન હોય, ને છતાં ભવ્ય કલ્પના હોઈ શકે. પ્રકૃતિની ગહનતાને સરસ સ્ત્રી-વાણીમાં કેવી રીતે અવતારી શકાય એ પણ લોકકવિએ કરી બતાવ્યું છે. એ હાલરડાંમાં મૂકે છે :

તારા મંડળમાં તકતો દીસે
તે મારા ગજવે ઘાલો
ચાંદલિયો ચૂંટીને મારા
હાથડિયામાં આલો. - થેઈ થેઈ
એવાં રૂપાળાં રમકડાં,
માતાજી, મુજને આલો
આરા તારા વીણીને મારા
ગુંજવડામાં ઘાલો. - થેઈ થેઈ

એનું જ રૂપાંતર લગભગ એ-ના એ શબ્દોમાં કવિ ન્હાનાલાલના એક બાલગીતમાં છે :

નવલખ તારા વીણી, મા, મારા
ગજવામાં ઘાલો
મા, મને ચાંદલિયો વહાલો!

કવિતા પાંડિત્યના પ્રદર્શનને કાજે નથી. કવિતાની નિગૂઢતા એટલે ન સમજાય તેવી શબ્દ-જટિલતા નહિ. કવિતા તો ચંદ્રસૂર્યની કિરણમાલા જેવી હોય, પવનની લહરી જેવી હોય, એ તો માતાનાં ગર્ભાધાનથી જ બાળકને રમત અને સંસ્કારો આપે, ભોંયમાં બીજારોપણ થાય ત્યારે જળ શોષાવીને અંદર ઉતારે, કોંટો ફૂટ્યો તેને ઝુલાવે ને જોર આપે. આડ ફાલે ત્યારે એના પાંદડે પાંદડે ચમકીને જાણે દીવા જલાવે. બાળક પરત્વે કવિતાનું પણ એ જ કર્તવ્ય છે. બાળકને તાલ આપો, એ નૃત્યનું ભૂખ્યું છે. એને હાલરડાંની લહરીઓ આપો, એ સંગીતનું તરસ્યું છે. જનેતાઓના જીવનમાં છેક ગર્ભાધાનથી જ કવિતાનું સિંચન શરૂ કરી દો. અને કંઠે કૂણાં મીઠાં, કલ્પના-નીતરતાં હાલરડાં રેડીને એના બોજારૂપ બનેલા જીવનમાં આનંદ પ્રગટાવો : અને આજકાલ તો વિશેષે પુરુષોની લાલસામાંથી નીપજી રહેલાં બાળકો વિશે માવતરને સાચું ભાન કરાવો કે -

તમે મારાં દેવના દીધેલ છો
તમે મારાં માગી લીધેલ છો
આવ્યાં ત્યારે અમર થઈને રો'!

ક્રમ

નિવેદન		213
વાતસલ્યના સૂત્રો		215
1.	દો ને રન્નાદે !.....	239
2.	જનેતાના હૈયામાં.....	240
3.	આપણે આંગણીએ	241
4.	દેવનાં દીધલાં.....	242
5.	પોઢો ને!	243
6.	બહુ વા'લો	243
7.	હાલરડું વા'લું.....	244
8.	બાળા, પોઢો ને!	245
9.	વીર! સૂઈ જા	246
10.	નીંદરડી તું આવે જો.....	246
11.	હાલો વા'લો રે.....	247
12.	હાં આં....આં હાલાં!.....	249
13.	હાલો! હાલો!.....	253
14.	હાલા રે હાલા	255
15.	જન્મોત્સવ	256
16.	તારે પારણે	257
17.	ઘોઘર આવ્યા.....	258
18.	નંદકિશોર	258
19.	પારણિયામાં પોઢ્યો	258
20.	થેઈ! થેઈ!.....	259
21.	જુગના આધાર.....	260
22.	માતા અનસૂયા જુલાવે.....	262
23.	ભોળી જમના.....	263
24.	કાનકુંવરની જૂલડી	264
25.	કાનાની પછેડી	264
26.	ખોળે ખેલાવવાનાં જોડકણાં	265
27.	થૈ થૈ પગલી	266

28.	સૈયરમાં રમે	267
29.	પારસી-ગુજરાતી હાલરડું	267
30.	બેટા ! સો જાની !	269
31.	નિજ નિજ બાળા રે	269
32.	મદાલસાનું હાલરડું	270
	પ્રથમ પંક્તિ-સૂચિ	237

હાલરડાં

દો ને રન્નાદે !

[બાળક માતાના પેટમાં હોય ત્યારથી જ એને માટે હાલરડું ગવાય. પહેલી વાર ગર્ભ ધારણ કરતી સ્ત્રીનો 'ખોળો ભરવા'નો અવસર આવે છે તેને સીમંત કહે છે. એ સીમંતને પ્રસંગે રાંદલ અથવા રન્નાદે (સૂર્યની રાણી)ની સ્થાપના ઘરમાં કરી હોય છે. તેની સન્મુખે એ સ્ત્રીને બેસારીને બીજી સ્ત્રીઓ ટોળે વળી ગાય છે. ગીતમાં વર્ણવેલાં લક્ષણો રાય-રંક સર્વનાં બાળકોમાં સામાન્ય હોય છે.]

લીંપ્યું ને ગૂંપ્યું મારું આંગણું,
પગલીનો પાડનાર દો ને, રન્નાદે !
વાંઝિયા-મેણાં, માતા, દોયલાં.

દળણાં દળીને ઊભી રહી,
પાણ્યુ¹નો પાડનાર દો ને, રન્નાદે !
વાંઝિયા-મેણાં, માતા, દોયલાં.

પાણી ભરીને ઊભી રહી,
છેડાનો ઝાલનાર દો ને, રન્નાદે !
વાંઝિયા-મેણાં, માતા, દોયલાં.

મહીડાં વલોવી ઊભી રહી,
માખણનો માગનાર દો ને, રન્નાદે !
વાંઝિયા-મેણાં, માતા, દોયલાં.

¹ પાણ્યું : ઘંટીના થાળામાં, દળતી વખતે ચડતી લોટની શગ.

રોટલા ઘડીને ઊભી રહી,
ચાનકીનો માગનાર ઘો ને, રન્નાદે !
વાંઝિયા-મેણાં, માતા, દોયલાં.

ઘોયોઘજોયો મારો સાડલો,
ખોળાનો ખૂંદનાર ઘો ને, રન્નાદે !
વાંઝિયાં-મેણાં, માતા, દોયલાં.

પછી પ્રાર્થનાની ફલસિદ્ધિરૂપે ઉપલી દરેક કડી આ પ્રમાણે ફેરફાર કરી ગવાય છે :

લીંધ્યું ને ગૂંધ્યું મારું આંગણું
પગલીનો પાડનાર દીઘો, રન્નાદે !
અનિરુદ્ધ કુંવર મારે લાડકો.

ક્યાંક આમ પણ ગવાય છે :

ઘરને પછવાડે રૂડું ઘોડિયું,
પારણાનો પોઢનાર દીઘો, રન્નાદે,
વાંઝિયા-મેણાં માએ ભાંગિયાં -

જનેતાના હૈયામાં

[સાચી વાત તો એમ છે કે કૃષ્ણ દેવકીજીને પેટ કંસના કેદખાનામાં જન્મેલા, ને પછી એના પિતાજી વસુદેવ એમને છાનામાના નંદ-જશોદાને ઘેર મૂકી આવેલા. પણ આ ગીતમાં તો ઈતિહાસ અળગો મુકાયો છે. મુખ્યત્વે તો આ ગીતમાં સગર્ભા માતાનું ચિંતાતુર ચિત્ર ઊભું કરવાનો આશય છે. મહિને મહિને શાં-શાં ચિહ્નો જણાય, અને બાળના જન્મસમયે શી-શી વિધિઓ કરાય તેનું વર્ણન છે.]

એક દેવકી જશોદા બે બેનડી, હરનું હાલરડું;
બે બેની પાણીડાંની હાર્યું રે ગોવિંદજીનું હાલરડું.

દેવકી પૂછે જશોદા કેમ દૂબળાં રે, હરનું હાલરડું,
બાઈ, તારે તે કેટલા માસ રે ગોવિંદજીનું હાલરડું.

મેં તો સાત જણ્યાં તોય વાંઝિયાં રે, હરનું હાલરડું,
હવે આઠમાની કરવાની શી આશ રે ગોવિંદજીનું હાલરડું.

પેલે માસે તે જાણ્યું અજાણ્યું રે, હરનું હાલરડું,
 બીજે માસે તે હૈયડામાં જાણ્યું રે ગોવિંદજીનું હાલરડું.
 ત્રીજે માસે સૈયરને સંભળાવિયાં રે, હરનું હાલરડું,
 ચોથે માસે તે ચૂરમાંના ભાવા રે ગોવિંદજીનું હાલરડું.
 પાંચમે માસે તે પંચમાસી બાંધી રે, હરનું હાલરડું,
 છઠ્ઠે માસે તે મૈયર કાગળ મેલ્યા રે ગોવિંદજીનું હાલરડું.
 સાતમે માસે તે ખોળલા ભરિયા રે, હરનું હાલરડું
 આઠમે માસે મૈયરીએ વળાવ્યાં રે ગોવિંદજીનું હાલરડું.
 નવમે માસે તે કાનકુંવર જલમિયા રે, હરનું હાલરડું,
 સોના-છરીએ તે નાળ વધેર્યાં રે ગોવિંદજીનું હાલરડું.
 એ તો રૂપલાની કોશે ભંડાર્યાં રે, હરનું હાલરડું,
 પાણી સાટે દૂધડીએ નવરાવ્યાં રે ગોવિંદજીનું હાલરડું.
 હીર સાટે તે ચીરમાં વીંટળ્યાં રે, હરનું હાલરડું,
 ચોખા સાટે મોતીડે વધાવ્યાં રે ગોવિંદજીનું હાલરડું.
 બાર વાસાનું બાળક બોલિયું રે, હરનું હાલરડું,
 માડી મને રમકડાં લૈ આલો રે ગોવિંદજીનું હાલરડું.
 સોનાગેડી ને રૂપલા દડૂલિયો રે, હરનું હાલરડું,
 જળ જમનાને કાંઠડે દોટાવ્યો રે ગોવિંદજીનું હાલરડું.

આપણે આંગણીએ

[બહેન નાના ભાઈને માટે ગાય છે.]

એક નાનું સરીખડું બાળ રે મા!

આવ્યું છે આપણે આંગણીએ.

એને નમ્યેથી પ્રાછત જાય રે મા!

આવ્યું છે આપણે આંગણીએ.

એને માથે મેવાડાં મોળિયાં,

એને ખંભે ખાંતીલા ખેસ રે મા. - આવ્યું છે.

એને કાને તે કુંડળ ઝળકંતાં,

કોટે કૌસ્તુભમણિનો હાર રે મા. - આવ્યું છે.

એની બાંયે બાજુબંધ બેરખા,

એની દસે આંગળીએ વેઢ રે મા. - આવ્યું છે.

એને પગે રાઠોડી મોજડી,

એની ચટકતી છે ચાલ્ય રે મા. - આવ્યું છે.

દેવનાં દીધેલાં

[માતા ગાય છે કે હે બેટા! તું તો દેવની દીધેલ દોલત છે. તું તો મારા ઘરનું સુગંધી ફૂલ છે. તું તો મારું સાચું નાણું છે. તારા માટે તો શિવ-પાર્વતીજીને પ્રસન્ન કર્યાં અને હનુમાનજીને પણ તેલ ચડાવ્યાં. એવો તું તો મહામૂલો છે. તું ઘણું જીવજે.]

તમે મારાં દેવનાં દીધેલ છો, તમે મારાં માગી લીધેલ છો,

આવ્યાં ત્યારે અમર થઈને રો'!

મા'દેવ જાઉં ઉતાવળી ને જઈ ચડાવું ફૂલ;

મા'દેવજી પરસન થિયા ત્યારે આવ્યાં તમે અણમૂલ!

તમે મારું નગદ નાણું છો, તમે મારું ફૂલ વસાણું છો,

આવ્યાં ત્યારે અમર થઈને રો'!

મા'દેવ જાઉં ઉતાવળી ને જઈ ચડાવું હાર,

પારવતી પરસન થિયાં ત્યારે આવ્યા હૈયાના હાર. - તમે.

હડમાન જાઉં ઉતાવળી ને જઈ ચડાવું તેલ,

હડમાનજી પરસન થિયા ત્યારે ઘોડિયાં બાંધ્યાં ઘેર. - તમે.

પછી ગમે તે નામ મૂકીને માતા થોડો વિનોદ કરી લે છે :

ચીચણ પાસે પાલડી ને ત્યાં તમારી ફે;

પાનસોપારી ખાઈ ગઈ, કંકોતરીમાંથી રૈ. - તમે.

ભાવનગર ને વરતેજ વચ્ચે રે' બાળુડાની ફે;

બાળુડો જ્યારે જલમિયો ત્યારે ઝબલા ટોપીમાંથી ગૈ

બાળુડો જ્યારે પરણશે ત્યારે નોતરામાંથી રૈ. - તમે.

પોઢો ને!

હાં હીંચોળું ને હાં હાં કરું, તમે પોઢો ને;
ઘડી જાવને ઘોડિયા માંય, અંબર તમે ઓઢો ને!

હાં હીંચોળું ને હાં હાં કરું, તમે પોઢો ને;
મારા લાડકવાયા લાલ, પીતાંબર ઓઢો ને!

હાં હીંચોળું ને હાં હાં કરું, તમે પોઢો ને;
મારે દો'વી છે કાંઈ ગાય, અંબર તમે ઓઢો ને!

હાં હીંચોળું ને હાં હાં કરું, તમે પોઢો ને;
મારે ઘરમાં છે ઘણું કામ, અંબર તમે ઓઢો ને!

બહુ વા'લો

પોઢો ને મારા હરિ હાલો હાલો!

તું તો રે તારા બાપને બહુ વા'લો. - પોઢો ને.

તું તો રે તારી માતાનો લાલો. - પોઢોને.

મળવાને આવશે વ્રજ તણા બાળા,

તે તો રે લાવશે ફૂલડાંની માળા,

તું તો રે તારા કાકાને બહુ વા'લો! - પોઢો ને.

મળવા રે આવશે ગોકુળની ગોપી,

તે તો રે લાવશે ફૂલડાંની ટોપી,

તું તો રે તારી માતાનો લાલો! - પોઢો ને.

મળવા આવશે મામો ને મામી,

તે તો રે ભમ્મર તણી રે'શે સામી,

તું તો રે તારા મામાને બહુ વા'લો! - પોઢો ને.

હાલરડું વા'લું

બાળકને હાલરડું વા'લું!
કાનકુંવરનું હાલરડું વા'લું,
મીઠા મોહનનું હાલરડું વા'લું.

છાનો મારા વીર, ભરી આવું નીર,
પછી તારી દોરી તાણું. - બાળકને૦

સાવ રે સોનાનું તારું પારણિયું ને
સોનાની સળીએ કાન,
હેતે નાખું તુંને હીંચકો
મારો ભૂદરો ભીને વાન. - બાળકને૦

જળ ભરીને આવું નિમેષમાં,
તાતે જળે નવરાવું,
રૂડે રૂમાલે લૂઈ કરીને પછી
ઊંડળ લઈ ધવરાવું. - બાળકને૦

ડાબા તે હાથમાં દોરડી ને
જમણા હાથમાં માળા,
ચપ કર ને તું છોકરા!
હવે મેલ્ય ધાવ્યાના ચાળા. - બાળકને૦

કાઠા તે ઘઉંની રોટલી ને
માથે માળવિયો ગોળ,
ચોળી ખવરાવું તુંને ચૂરમું
પછી ઝુલાવું તારા હીંડોળ. - બાળકને૦

અટલસની તારી આંગડી ને
માથે નીલમની ટોપી,
મોટે રોપાવું તારો માંડવો
પરણાવું ગોકુળની ગોપી. - બાળકને૦

માથે મેવાડાં મોળિયાં ને
કુંડળ ઝળકે કાન,
મરકલડે જુગ મોહી રિયા
મારો કાનો ભીનલે વાન. - બાળકને૦

છાનો રે ચપ, છાનો રે ચપ,
પછી તારી દોરી તાણું, બાળકને હાલરડું વા'લું.
કાન કુંવરનું હાલરડું વા'લું!
મીઠા મોહનનું હાલરડું વા'લું!

બાળા, પોઢો ને!

[પૂતળી અને મોરલા વડે શોભીતા પારણામાં સુવાડતાં છતાંયે બાળક પોઢતું નથી.
વહાલઘેલી માડીને તો બેય વાતે દુઃખ! બાળક જાગે તોયે દુઃખ, ને ઘવા માંડે તોયે
દુઃખ! ઉચાટ થાય, વહેમ આવે, પાડોશણો પાસે દોડી દોડી પૂછે! કોઈની નજર લાગી
સમજી, એના માથા પરથી રાઈને મીઠું ઉતારે.]

સાવ રે સોનાનું મારું પારણિયું
ને ઘૂઘરીના ઘમકાર, બાળા પોઢો ને!

ચાર પાયે ચાર પૂતળિયું
ને મોરવાયે બે મોર, બાળા પોઢો ને!

સુવડાવ્યા સૂવે નહિ
ને આ શાં કળજગ રૂપ, બાળા પોઢો ને!

જેમ તેમ કરી બાળ સુવારિયાં
ને કરવાં ઘરનાં કામ, બાળા પોઢો ને!

કામકાજ કરીને ઊભાં રિયાં ને
તોય ન જાગ્યાં બાળ, બાળા જાગોને!

બાઈ રે પાડોશણ બેનડી
ને હજી તો જાગે બાળ, બાળા જાગો ને!

બાઈ તારું બાળક બીનું છે
ને લાવો ઉતારીએ લૂણ, બાળા જાગો ને!

સરખી સાહેલી ભેળી થઈ
ને જગાડ્યાં નાનાં બાળ, બાળા પોઢો ને!

વીર ! સૂઈ જા

સૂઈ જા રે સૂઈ જા !

કોડીલા કુંવર સૂઈ જા ! લાડકડા વીર સૂઈ જા !

તું રોઈશ તો તારી માતાજી મૂંઝાશે

વીર ! સૂઈ જા ! - કોડીલા૦

તું રોઈશ તો તારા દાદાજી દુખાશે

વીર ! સૂઈ જા ! - કોડીલા૦

તું રોઈશ તો તારા કાકાજી કચવાશે

વીર ! સૂઈ જા ! - કોડીલા૦

તું રોઈશ તો તારી ફેબા ફાળે જાશે

વીર ! સૂઈ જા ! - કોડીલા૦

તને રામજી રમાડે,

તને લક્ષ્મણજી લડાવે

વીર ! સૂઈ જા ! - કોડીલા૦

તને સીતાજી સુવરાવે,

તને જશોદાજી ઝુલાવે

વીર ! સૂઈ જા ! - કોડીલા૦

નીંદરડી તું આવે જો

નીંદરડી તું આવે જો આવે જો !

મારા બચુ તે ભાઈ સારું લાવે જો - નીંદરડી૦

તું પેંડા પતાસાં લાવે જો - નીંદરડી૦

તું ખારેક ટોપરું લાવે જો - નીંદરડી૦

તું બદામ મિસરી લાવે જો - નીંદરડી૦

હાલો વા'લો રે

હાલો રે વા'લો રે કાન કરસન કાળો
હરિને હીંચકો વા'લો !

શામળી સૂરત શામળો વા'લો હાં-હાં-હાં
રંગમાં રૂપાળો,
માતા જશોદા એમ જ કે' મારો
મોરલી ધજાળો !

ભાઈ ભાઈ, મોરલી ધજાળો !

હાં....હાં મોરલી ધજાળો !

ઓળોળોળો હાલ્ય હાલૂડા હાલ્ય

- હાલો રે વા'લો રે.

હતું ઈ તો છતું કીધું હાં-હાં-હાં

કાનજી, તારું કામ;

વારિ ને વરમાંડ ડોલ્યાં,

મેવાડો મસ્તાન !

ભાઈ ભાઈ, મેવાડો મસ્તાન !

હાં....હાં મેવાડો મસ્તાન !

ઓળોળોળો હાલ્ય હાલૂડા હાલ્ય !

- હાલો રે વા'લો રે.

પરથમ તો ધોબીડાં લૂટ્યાં હાં-હાં-હાં

જોયું મથુરા ગામ

મામા કંસને મારતાં કાંઈ

વરત્યો જેજેકાર !

ભાઈ ભાઈ, વરત્યો જેજેકાર !

હાં....હાં વરત્યો જેજેકાર !

ઓળોળોળો હાલ્ય હાલૂડા હાલ્ય !

- હાલો રે વા'લો રે.

પાતાળે જઈને કાના હાં-હાં-હાં

નાથ્યો કાળીનાગ,

પોયણ કેરે પાંદડે કાંઈ

પોઢ્યા દીનોનાથ !

ભાઈ ભાઈ, પોઢ્યા દીનોનાથ !

હાં...હાં પોઢ્યા દીનોનાથ !

ઓળોળોળો હાલ્ય હાલૂડા હાલ્ય !

- હાલો રે વા'લો રે.

દોટ મેલીને દડો લીધો હાં-હાં-હાં

વનમાં પાડી વાટ;

માતા જશોદાએ હાલરડું ગાયું

ઊગમતે પરભાત !

ભાઈ ભાઈ ઊગમતે પરભાત !

હાં...હાં ઊગમતે પરભાત !

ઓળોળોળો હાલ્ય હાલૂડા હાલ્ય

- હાલો રે વા'લો રે.

ચણ્યા કેરો છોડ મગાવું હાં-હાં-હાં

ઓળા પડાવું;

બાળા કાના, છાનો રે'ને

ગૂંજાં ભરાવું !

ભાઈ ભાઈ, ગૂંજાં ભરાવું !

હાં...હાં ગૂંજાં ભરાવું

ઓળોળોળો હાલ્ય હાલૂડા હાલ્ય

- હાલો રે વા'લો રે.

શેરડી કેરો સાંઠો મગાવું હાં-હાં-હાં

પાળીએ છોલાવું;

બાળ કાના, છાનો રે' ને,

ગૂંજાં ભરાવું !

ભાઈ ભાઈ, ગૂંજાં ભરાવું !

હાં...હાં ગૂંજાં ભરાવું !

ઓળોળોળો હાલ્ય હાલૂડા હાલ્ય

- હાલો રે વા'લો રે.

શામળી સૂરત શામળો વાને હાં-હાં-હાં

રંગમાં રૂપાળો;

માતા જશોદા એમ જ કે'

મારો મોરલી ધજાળો !

ભાઈ ભાઈ, મોરલી ધજાળો !
હાં....હાં મોરલી ધજાળો !
ઓળોળોળો હાલ્ય હાલૂડા હાલ્ય -

હાલો રે વા'લો રે
કાન કરસન કાળો
બાળાને હીંચકો વા'લો

હાં આં....આં હાલાં !

[નિદ્રાને ઘૂંટે તેવી અને બાળકના રુદન-સ્વરો સાથે મળી જાય તેવી એકસૂરીલી
હલકથી સૌરાષ્ટ્રમાં ગવાતું]

હાલ્ય વાલ્ય ને હાંસીનો,
રાતો ચૂડો ભાઈની માશીનો;
માશી ગ્યાં છે માળવે,
ભાઈનાં પગલાં રે જાળવે.

હાં....હાં હાલાં !

હાલ્ય વાલ્ય ને હાંસી
લાડવા લાવશે ભાઈની માશી,
માશી ગ્યાં છે મ'વે
લાડવા કરશું રે હવે.

હાં....હાં હાલાં !

હાલ્ય વાલ્ય ને હલકી,
આંગણે રોપાવો રે રૂડી ગલકી;
ગલકીનાં ફૂલ છે રાતાં,
ભાઈનાં મોસાળિયાં છે માતાં;
માતાં થૈને આવ્યાં,
આંગલાં ટોપી રે લાવ્યાં;
આંગલાં ટોપીએ નવનવી ભાત
ભાઈ તો રમશે દા'ડો ને રાત;
મોસાળમાં મામી છે ધુતારી
આંગલાં લેશે રે ઉતારી;
મામાને માથે રે મોળિયાં,
ભાઈનાં ઉતરાવશે હિંગળોકિયાં ઘોડિયાં.

હાં....હાં હાલાં !

હાલ્ય વાલ્ય ને હેવૈયો,
ભાઈને ભાવે રે લાડુ સેવૈયો;
સેવૈયો પડ્યો છે શેરીમાં,
ભાઈ તો રમશે મા'દેવની દેરીમાં;
દેરીએ દેરીએ દીવા કરું,
ભાઈને ઘેરે તેડાવી વિવા કરું,
વિવા કરતાં લાગી વાર,
ભાઈના મામા પરણે બીજી વાર.

હાં....હાં હાલાં !

હાલ્ય વાલ્યના રે હાકા,
લાડવા લાવે રે ભાઈના કાકા;
હાલ્ય વાલ્ય ને હુવા,
લાડવા લાવે રે ભાઈના કુઆ;
કુઆના તો ફોક,
લાડવા લાવશે ગામનાં લોક;
લોકની શી પેર,
લાડવા કરશું આપણે ઘેર;
ઘરમાં નથી ઘી ને ગોળ,
લાડવા કરશું રે પોર;
પોરનાં ટણાં વયાં જાય,
ત્યાં તો ભાઈ રે મોટો થઈ જાય.

હાં....હાં હાલાં !

હાલ્ય વાલ્ય ને હેલ્ય,
વગડે વસતી રે ઢેલ્ય;
ઢેલ્યનાં પગલાં તો રાતાં,
ભાઈના કાકા મામા છે માતા.

હાં....હાં હાલાં !

હાલ્ય વાલ્ય ને હડકલી,
ભાઈને ઓઢવા જોવે ધડકલી.

હાં....હાં હાલાં !

ભાઈ મારો છે વજાઝરો,
સવાશેર સોનું લઈ શણગારો;

સોનું પડ્યું છે શેરીમાં,
ભાઈ મારો રમશે મા'દેવજીની દેરીમાં.

હાં....હાં હાલાં !

ભાઈને દેશો ને ગાળ,
ભાઈ તો રિસાઈ જાશે મોસાળ;
મોસાળે મામી છે જૂઠી,
ધોકો લઈને રે ઊઠી;
ધોકો પડ્યો છે વાટમાં,
ને ભાઈ રમે રે હાટમાં,

હાં....હાં હાલાં !

ભાઈ મારો છે ડાયો,
પાટલે બેસીને રે નાયો;
પાટલો ગ્યો રે ખસી,
ભાઈ મારો ઊઠ્યો રે હસી,

હાં....હાં હાલાં !

ભાઈ મારો છે સાગનો સોત્રે,
આવતી વહુનો ચોટલો મોત્રે;

હાં....હાં હાલાં !

ભાઈ મારો છે લાડકો,
જમશે ઘી-સાકરનો રે વાડકો;
ઘી-સાકર તો ગળ્યાં;
ભાઈના વેરીનાં મોં બળ્યાં;
ઘી-સાકર ખાશે મારા બચુભાઈ,
વાટકો ચાટે રે મીનીભાઈ.

હાં....હાં હાલાં !

ભાઈ મારો છે રે રાંક,
હાથે સાવ સોનાનો છે વાંક;
વાંકે વાંકે રે જાળી,
ભાઈની સાસુ છે કાળી !
વાંકે વાંકે રે ઘૂઘરી,

ભાઈની કાકી મામી છે સુધરી !
વાંકે વાંકે મોતી થોડાં,
ભાઈને ઘેરે ગાડી ને ઘોડાં;
ઘોડાંની પડઘી વાગે,
ભાઈ મારો નીંદરમાંથી જાગે;
ઘોડાં ખાશે રે ગોળ,
ભાઈને ઘેરે હાથીની રે જોડ.

હાં...હાં હાલાં !

ભાઈ મારો છે ગોરો
એની ડોકમાં સોનાનો રે દોરો;
દોરે દોરે રે જાળી,
ભાઈની કાકી રે કાળી.

હાં...હાં હાલાં !

ભાઈ મારો છે અટારો,
ઘી ને ખીચડી ચટાડો;
ખીચડીમાં ઘી થોડું,
ભાઈને સારુ વાઢી ફોડું.
ઘી વિના ખીચડી લૂખી,
ભાઈના પેટમાં રે દુઃખી !

હાં...હાં હાલાં !

ભાઈ ભાઈ હું રે કરું,
ભાઈ વાંસે ભૂલી ફરું;
ભાઈને કોઈએ દીઠો,
ફૂલની વાડીમાં જઈ પેઠો;
ફૂલની વાડી વેડાવો,
ભાઈને ઘેરે રે તેડાવો.

હાં...હાં હાલાં !

હડચ તુતુડાં હાંકું,
ભાઈને રોતો રે ચાખું;
તુતુડાં જાજો દૂર,

ભાઈ તો શિરાવશે દૂધ ને કૂર;
 દૂધ ને કૂર તો લાગે ગળ્યાં,
 ભાઈના આતમા રે ઠર્યા;
 હડય તુતુડાં હસજો,
 વાડીમાં જઈને રે વસજો.

હાં....હાં હાલાં!

હાલો ! હાલો !

[શ્રી મહીપતરામ કૃત 'વનરાજ ચાવડો'માં તેમણે મૂકેલું ઉપલા જેવું જ જૂનું કંઠસ્થ
 ગુજરાતી હાલરડું.]

હાલોને તો ગોરી, ભાઈને પારણે હીરની દોરી;
 ભાઈ તો મારો ગોરો, એની કેડે હીરાનો કંદોરો;
 હાલો ! હાલો !

ભાઈ મારો એવડો, શેરડીના સાંઠા જેવડો;
 શેરડીને સાંઠે કીડી, ભાઈના મુખમાં પાનની બીડી;
 હાલો ! હાલો !

મારા ભાઈને કોઈ તેડે, તેને લાડવા બાંધું ચારે છેડે;
 હાલ વાલ ને હલકિયાં, ભાઈને ઘોડીએ રમે ચરકલિયાં;
 ચરકલિયાં તો ઊડી ગયાં, ભાઈનાં દુઃખડાં લેતાં ગયાં;
 હાલો ! હાલો !

ગોરી ને રે ગોરી, ભાઈને મોટી પાલ રે વોરી;
 પાલનો વાંસ છે પોલો, ભાઈની મામીને લઈ ગયો કરણ ગોલો;
 હાલો ! હાલો !

હાલો ભાઈને, હાલો ને ગોરી, નવાનગરની ન્યી બારી;
 છોકરાં પરણે ને મા કુંવારી, જુઓ રે લોકો કળીનાં કૌતક.
 હાલો ! હાલો !

ઓ પેલા ચાંદાને કીડી ધાવે,
 બહેરો કહે કે બચ બચ બોલે;
 આંધળો કહે કે લૂંટાઈ જઈએ;
 નાગો કહે કે લૂંટાઈ જઈએ;

પાડો દૂઝે ને ભેંસ વલોવે,
મીનીબાઈ બેઠાં માખણ ચોરે;

હલો ! હલો !

સૂતા રે સૂડા ને સૂતા પોપટ, સૂતા રૂડા રામ;
એક ન સૂતો મારો વનુભા, જગાડ્યું આખું ગામ.
એક ઘડી તું સૂઈ જા રે ભાઈ ! મારે ઘરમાં ઝાઝાં રે કામ.
કામ ને કાજ સૌ રહેવા દેજો, નાનડિયાને લઈ રહેજો;
કામકાજ મૂકો ને પડતાં, રે ભાઈને રાખો ને રડતા.

હલો ! હલો !

નાઘડિયા નિદ્રાળુ રે પાતળિયા ભૂખાળુ !
આખાને રૂવે રે બાવા ! કકડો ખાઈને સૂવે.

હલો ! હલો !

પાલણે પોલા વાંસ, રે બાવા ! ઘોડીએ મોર ને હંસ.
પાલણિયાં પડિયાલાં, રે ભાઈનાં ઘોડિયાં છે રળિયાળાં.

હલો ! હલો !

નાઘડિયાનું પાલણું મેં તો ઘણેક દહેલે દીઠું;
ઓવારીને નાખું રે હું તો ચાઈ ને મીઠું.

હલો ! હલો !

હાલકડે ને ફૂલકડે કાંઈ મોતીના દડા,
સઘળા રે નિશાળિયામાં વનુભા મારા વડા.
વડા ને નિશાળિયા જોડે ભાઈ મારાને લેજો,
ભણ્યાંગણ્યાં નથી ભૂલ્યા, ભાઈની પરીક્ષા કરી લેજો.

હલો ! હલો !

હાલકડે ને ફૂલકડે કાંઈ મોતીના રે બળિયા,
ભાઈ મારાને ઘોડિયે કાંઈ ચાંદો ને સૂરજ લળિયા.

હલો ! હલો !

નાઘડિયાના પાખી રે મારે સૂના હૂતા સંસાર,
જાગ્યા જ્યારે વનુભા ત્યારે રાંધ્યા હતા કંસાર.

હલો ! હલો !

ભાઈ રે મારો ભાઈ! મહારાજાનો જમાઈ,
 રાજાની કુંવરી કાળી, ભાઈએ જાન પાછી વાળી;
 રાજાની કુંવરી ગોરી, ભાઈએ વહેલો પાછી જોડી;
 મોટા જોડ્યા ધોરી, રે ભાઈએ પાસે બેસાડ્યાં ગોરી.
 હાલો! હાલો!

હાલો રે હાલો! ભાઈને હાલો ઘણો વા'લો;
 ભાઈને ગોરીડાં રે ગાજો, ભાઈને રમવા તેડી જાજો;
 ગોરી ગાયનાં દૂધ, ભાઈ પીશે ઊગતે સૂર;
 ભાઈ માડીને છે વા'લો, ભાઈ મામાને છે વા'લો;
 મામા પોહોડે સેજડી, વાયુ ઢોળે બે'ન ભાણેજડી.
 હાલો! હાલો!

હાથે ને પગે કલ્લાં સાંકળા, રે માથે મગિયા ટોપી;
 અટલસનાં અંગરખા, રે એને બખિયે બખિયે મોતી;
 ભાઈ મારાનાં મુખડાં હું ફરીફરીને જોતી.
 હાલો! હાલો!

ભાઈ મારો ભમતો, શેરીએ શેરીએ રમતો;
 શેરીએ શેરીએ દીવા કરું, ભાઈ રમે ને હું જોતી ફરું.
 હાલો! હાલો!

હાલા રે હાલા

[સ્વ. રણજિતરામ સંગૃહીત]

હાલા રે હાલા, ભાઈને હાલા,
 ભાઈ તો અટાદર, મોજડી પહેરે પટાદર,
 મોજડીઓ ઉપર મોગરા, ભાઈને રમાડે રાજાના છોકરા.
 હાલા રે હાલા.

ભાઈ તો રાજા ભોજ; ભાઈને બારણે હાથીઘોડાની ફોજ;
 ઘોડીલાની પડઘી વાગે, ભાઈ મારો ઝબકીને જાગે.
 હાલા રે હાલા.

હાલા રે હાલા, ભાઈને રણછોડરાય વા'લા;
રણછોડરાય કાળા, ભાઈને કોટે મોતીની માળા.
હાલા રે હાલા.

ભાઈને તો કોઈ તેડે, લાડવા બાંધું છોડે;
ભાઈ તો રમશે, રાણી રન્નાદેને ગમશે;
તાપી માતા તારણે, ચાંદો-સૂરજ ઊગે ભાઈને પારણે;
પારણાના પોપટ વામણા, ભાઈના બોલ લાગે સોહામણા;
હાલા રે હાલા.

ભાઈ તો મારો રિસાળ, રિસાઈ જાશે રે મોસાળ;
મોસાળની મામી દુતારી, આંગલાં ટોપી લેશે ઉતારી.
હાલા રે હાલા.

હાલ કરો રે હુલ કરો, ભાઈની ટોપી ફરતાં ફૂલ ભરો;
ફૂલે ફૂલે જાળી, ભાઈની મામી કાળી;
હાલા રે હાલા.

હાલ વાલ ને હાંસી, દુખડાં ખુવે ભાઈની માશી;
માસી ગઈ કાશી, માસો થયો સંન્યાસી;
હાલા રે હાલા.

હાલો હાલો મારા ભાઈને હાલો, ભાઈને હીંચકો ઘણો રે વા'લો;
ભાઈને ગોરી ગા જો ગમતી, ભાઈને નીંદર આવે રે રમતી;
ભાઈને ગોરી ગાઉં ને દળું, ભાઈને કાજે ઝીણી સેવો રે વણું;
ભાઈ તો મારો આવડો તેવડો, કાલે થશે શેલડીના સાંઠા જેવડો;
શેલડીએ ચડી કીડીઓ, ભાઈ ચાવે પાનની બીડીઓ;
હાલા રે હાલા.

હીરની દોરીઓ અંકાવું, ભાઈને ઘોડિયે રે ટંકાવું;
હીરની દોરીને હીરા, લાડવા લાવે ભાઈના રે વીરા;
હડે ને કૂતરા કાન કાપું, ભાઈને રડતો છાનો રે રાખું.
હાલા રે હાલા.

જન્મોત્સવ

અં અં કરે ને બાળો આંગળાં ધાવે,
નગરીનાં લોક સરવે જોવાને આવે.

ખમા મારા કાનકુવરને કાંટડો ભાંગ્યો,
કાંટે ભાંગ્યો ને વા'લા ઠેસડી વાગી.

અડવો કે'શું ને બડવો કહીને બોલાવશું,
ફેયરનાં નામ વન્યા વણબોલ્યાં રે'શું,

એક આવી ને ઘમ ઘમ ધૂઘરા લાવી.
બીજી આવી ને કડાં સાંકળાં લાવી;

ત્રીજી આવીને વેઢ વાંકડા લાવી,
ચોથી આવીને લંપાઈ ઘોડિયા આગળ બેસશું.

તારે પારણે

તારે પારણે પોપટ બોલે છે,
તારે ઘોડીએ મોરલા ડોલે છે;
સૂઈ રો' ને કાન!

હાલરડાં હુલરાવે જશોદા માવડી!

તારે હાલરડે હીરની દોરી
તુંને હુલરાવે જશોદા ગોરી;

સૂઈ રો' ને કાન. - હાલરડાં

કાના, કામ કરું કે તુજને તેડું!
મારે જાવું છે જળ જમના બેડું;

સૂઈ જાવ ને કાન. - હાલરડાં

કાના, બારણે તે બોલે બાઘડિયા,
તારે પારણે ધૂમે રસ મોરલિયા;

સૂઈ જાવ ને કાન. - હાલરડાં

કાને વાછરું વાળ્યાં ને ગાવ દોવડલી,
ગોપી મહી રે થોડાં ને છાશ આવડલી,

સૂઈ જાવ ને કાન. - હાલરડાં

મારે જાવું છે નરસૈ મે'તાને બારણીએ,
પ્રભુ આવી ઊભા મારે પારણીએ;

સૂઈ જાવ ને કાન. - હાલરડાં

ઘોઘર આવ્યા

[સ્વ. મહીપતરામ સંગૃહીત]

સૂવો સૂવો બાવા રે ઘોઘર આવ્યા.
ઢાંકણીએ ઢંકાતા આવ્યા, સૂપડીએ સંતાતા આવ્યા.
વાદળ જેવડો રોટલો લાવ્યા, પૈડા જેવડો પાપડ લાવ્યા.
વાંસ જેવડા ચોખા લાવ્યા, ચાળણી જેવડી દાળ લાવ્યા.
પૃથ્વીની પત્રાવળ કીધી, સાગરનો તો પરિયો કીધો.
ઘોઘર સઘળા જમવા આવ્યા, કૂવાને પાણીએ નહાતા આવ્યા.
સૌ મળીને જમવા બેઠા, જમતાં જમતાં વઢી પડ્યા.

નંદકિશોર

નંદકિશોર રે નંદકિશોર,

ઝૂલે પારણિયે નંદકિશોર

સોનાના મોર ઝૂલે નંદકિશોર

પ્યારાને પારણે સોનાના મોર.

કોઈ રે કાનાને નેણે સારો કાજળિયાં,

ફરતી મેલાવો રૂડી કસુંબલ કોર. - પ્યારાને.

હીરા માણેક તો જડિયાં પારણિયે,

બાજુ શોભે રૂડી મોતીડાંની કોર. - પ્યારાને.

સોનાનાં સોગઠાં રૂપાનાં રમકડાં,

કાનો કરે છે માંહીં મીઠા કલ્લોલ. - પ્યારાને.

હેતે કરીને ગોપી હરિને ઝુલાવે,

હાથે શોભે છે રૂડી હીરલાની દોર. - પ્યારાને.

બ્રહ્માનંદ કહે ખમા રસિયા વાલમને,

અવિચળ રહો રાધેકૃષ્ણની જોડ. - પ્યારાને.

પારણિયામાં પોઢ્યો

ઓળોળોળો હાલ્ય વાલ્ય રે

પ્રીતમ પારણિયામાં પોઢ્યો

ઘણા સોનાનું પારણું ને કોરે વીજળી વળકે,
પારણિયાને ફેર ફરતી રતન ચૂનીઓ ઝળકે.

- ઓળોળોળો.

સોનાનીં સાંકળીઓ સુંદર રેશમની છે દોરી,
ચાર ખૂણે ચંદરવા ટંક્યા, વચ્ચે સૂરજની જોડી.

- ઓળોળોળો.

મોર ચકલીઓ પૂતળીઓ ને ઝૂમખડાં સોનાના,
રૂમઝૂમ રૂમઝૂમ બજી રહ્યાં મારા લાલ રહો ને છાના.

- ઓળોળોળો.

હીર ચીરનાં બાળોતિયાં ને હાથમાં ધાવણી ઝાલી,
લાડકવાયો બાળક ઝૂલે, મે'ર કરી મતવાલી.

- ઓળોળોળો.

ભીડ થઈ જશોદાને મંદિર જોવા છેલછબીલા,
પગતળિયે પિલાઈ ગયા પ્રેમીજન ભગતીવાળા.

- ઓળોળોળો.

થેઈ! થેઈ!

[બાળકને ચાલતાં શીખવતી વેળા માતા આ ગીત ગાય છે અને બાળકનો હાથ ઝાલી ડગલાં ભરાવે છે. ગીતનો તાલ બાળકની પહેલવહેલી થેઈ! થેઈ! પગલીઓ જેવો જ છે.]

ડગમગ! ડગમગ! ડગલાં ભરતા હરજી મંદિર આવ્યા,
પગમાં ડાક જશોદા માએ ગોકુળમાં ચલાવ્યા.

થેઈ થેઈ ચરણ ભરો ને કાન,
વેચું મુક્તાફળ ને પાન!

સારી સારી સુખડિયું તારા ગુંજડિયામાં ઘાલું;
મોતીસરના લાડવા તારા હાથડિયામાં આલું રે. - થેઈ થેઈ.

પોંવા મગાવું દૂધે પલાળું, હરિને ફીણી આલું;
શેરડીનો સાંઠો મગાવું, છોલાવું, મગ ફોલું. - થેઈ થેઈ.

તાલ ટંચકા શંખ ફેરકણાં ઊભાં ઊભાં મગાવું;
રેશમ દોરી પટવા કેરી ફમક ચોક નખાવું. - થેઈ થેઈ.

બાળક એ કશું લેવા ના પાડે છે. એ તો માગે છે આકાશી ચીજો ! :

તારામંડળમાં તકતો દીસે તે મારે ગજવે ઘાલો;
ચાંદલિયો ચૂંટીને મારા હાથડિયામાં આલો રે. - થેઈ થેઈ.

એવાં રૂપાળાં રમકડાં માતાજી મુજને આલો !
આરા તારા વીણીને મારા ગુંજવડામાં ઘાલો. - થેઈ થેઈ.

અમે પ્રભુજી અલપ જીવડો તમથી લેવાય તો લ્યો રે. - થેઈ થેઈ.

સોના ચકરડી લાલ ભમરડી આકાશેથી ઉતારી;

પ્રભુ તમારી લાલ કસુંબલ મુખડાની બલિહારી !

થેઈ થેઈ ચરણ ધરો ને કાન

વેંચું મુક્તાફળ ને પાન !

જુગના આધાર

દેવકીજીને શ્રીકૃષ્ણ જલમિયા !

કે જલમ્યા જુગના આધાર

જલમ્યા જુગના આધાર

ત્રિભોવન તારા રે ઊઘડ્યા !

ઊઘડ્યા રાજદરબાર

ઊઘડ્યા રાજદરબાર

નંદજીને ગઈ રે વધામણી.

શી શી રે આલું વધામણી !

કે આલ્યાં રતન બે-ચાર

આલ્યાં રતન બે-ચાર

જશોદાએ જોશી તેડાવિયા !

કે જોશી જો રૂડા જોશ

જોશી જો રૂડા જોશ

કેવા નખતરમાં જલમિયા !

રૂડા નખતરમાં જલમિયા !

કે તેનું શ્રીકૃષ્ણ નામ

જુગમાં થાશે જો જાણ

સોસશે પૂતનાના પ્રાણ
મામા કસને રે મારશે !
સોનારૂપાનું રે પારણું !
કે પોઢશે નંદકિશોર

પોઢશે નંદકિશોર
જાદવકુળની રે ગોદડી;
હીરના બાંધ્યા છે દોર
હીરના બાંધ્યા છે દોર
હરખે હાલરડું ગાય છે !

રો મા ! રો મા ! રે બાળકા !
બારણે બેઠું છે હાઉ !
બારણે બેઠું છે હાઉ !
મા મને હાઉલું દેખાડ્ય
મા મને હાઉલું દેખાડ્ય
હાઉ છે લંકા લખેશરી !

માડી મને નવ જાણીશ નાનકો !
કે કાલે મોટેરો થૈશ
કાલે મોટેરો થૈશ
વેરી મારીશ હું આપણા.

સોનારૂપાની રે ગોળિયું;
કે ગોળીએ વળગ્યા મા'રાજ
ગોળીએ વળગ્યા મા'રાજ
ગોળી ફેડી કટકા કર્યા.

કે કટકા કરિયા દસવીસ
જશોદાને ચડિયેલી રીસ
ઢીંકા માર્યા દસવીસ
કાનો ચાલ્યો છે રિસામણે !

વાટે જાતા કોઈ વાળો
વાટે જાતા કોઈ વાળો
રાંધું ખીર ખાંડું રોટલી.

ગોજીએ રેડાવું ઘી
ગોજીએ રેડાવું ઘી
કુર રંધાવું કમોદની.

લવિંગ સોપારી ને એલચી
બીડલાં વાળો મા'રાજ
મુખમાં મેલો મા'રાજ
ઢળું ઢળકતા ઢોલિયા
કે પોઢે મારાં બાળક!
પોઢે મારાં બાળક!
દેવકીજીને શ્રીકૃષ્ણ જલમિયા!

માતા અનસૂયા ઝુલાવે

[બ્રહ્મા, વિષ્ણુ અને શંકર, ત્રણેય દેવ હતા. તેમણે સાંભળેલું કે ધરતી પર અત્રિ નામના ઋષિને એક અનસૂયા નામે અતિશય રૂપાળી સતી સ્ત્રી છે. તેઓ ભિક્ષા લેવાને બહાને ઋષિના આશ્રમમાં આવ્યા. સતી એકલાં જ હતાં. દેવો કહે કે 'સતી! તમે અમને નગ્ન સ્વરૂપે ભિક્ષા આપો!' સતી તો બોલે બંધાયાં હતાં. વળી પોતાનું શિયળ પણ સાચવવું હતું. એના શિયળને પ્રતાપે એણે ત્રણેય દેવોને છોકરાં બનાવી લીધાં, ઘોડિયાંમાં નગ્ન રૂપે સુવાડીને હીંચોળ્યાં અને પાપી મનવાળા દેવોને છોડાવવા તેમની ત્રણેય સ્ત્રીઓ આવી કરગરી ત્યારે સૌની મીઠી ઠેકડી કરીને છોડ્યા.]

માતા અનસૂયા ઝુલાવે પૂતર પારણે રે!

ત્રણે દેવો આવ્યા અત્રિ ઋષિને આશ્રમે રે

માતા અનસૂયાનું સત છોડવા કાજ

માતા અનસૂયા ઝુલાવે પૂતર પારણે રે!

અત્રિયિ રૂપે આવ્યા ભિક્ષા લેવા કારણે રે

સતી દિગમ્બર રૂપે ભિક્ષા આપો આજ. - માતા

સતીએ અંજલિ ભરીને દેવોને માર્જન કર્યાં રે;

બનિયા બાળક રૂપે ત્રણે અત્રિયિ દેવ. - માતા

માએ પૂતરભાવે પયનાં પાન કરાવિયાં રે;

તેના પુન્ય તણો ત્યાં રહ્યો નથી કાંઈ પાર. - માતા

વાઢ્યા આલાલીલા યોગઠ ચારે વાંસડા રે;
તેનો ઘડિયો છે કાઈ પારણિયાનો ઘાટ. - માતા૦

પારણું વળગાડ્યું છે આંબા કેરી ડાળીએ રે;
તેમાં પોઢાડ્યાં છે ત્રણે અતિથિ-બાળ - માતા૦
સતીએ ઢીરલા દોરી લીધી છે કંઈ હાથમાં રે;
માતા હલવલ ! હલવલ ! કરી હાલરડાં ગાય. - માતા૦

મારા કાળા ગોરા ઘઉંલા કુંવર કાનજી રે;
તમારા નામ ઉપરથી જાઉં હું તો બલિહાર. - માતા૦

બ્રહ્મા, વિષ્ણુ, શંકર, બાળા, પોઢો પારણે રે;
સૂઈ જાઓ ઉમિયા લખમી સાવિત્રીના કંથ. - માતા૦

પ્રભુએ મે'ર કરી મનગમતાં બાળક આપિયાં રે
ભાંગ્યાં વાંઝી-મેણાં, અતિ ઘણો આનંદ. - માતા૦

કાકા, મામા, માશી બોલો મારાં બાળકાં રે !
જે કોઈ બોલે એને આપું ફૂલનો હાર ! - માતા૦

ત્રણે સતિયું ચાલી માતા પાસે જાયવા રે;
માતા અનસૂયાજી આપો અમારા કંથ. - માતા૦

માતા અનસૂયાજી મુખથી એવું બોલિયાં રે;
સતિયું ઓળખી લ્યો તમ સૌ સૌના ભરથાર. - માતા૦

ભોળી જમના

સોનલા ઈંઢેણી રે ભોળી જમના
રૂપલાનું બેડું રે ભોળી જમના
વીશ બેડાં ભરિયાં રે ભોળી જમના
એક બેડું ખાલી રે ભોળી જમના
ત્યાં તો બાળ ઊઠ્યાં રે ભોળી જમના
કેમ દોરી તાણી રે ભોળી જમના
આમ દોરી તાણી રે ભોળી જમના
પછી ખેતર ગ્યાંતાં રે ભોળી જમના
ત્યાં તો હરણ આવ્યાં રે ભોળી જમના
કેમ હરણ ઠેકે રે ભોળી જમના
આમ હરણ ઠેકે રે ભોળી જમના

કાનકુંવરની જૂલડી

[કૃષ્ણજીની આંગડી ખોવાઈ. ત્યાં તો માતા જશોદાજી આકળાં-બેબાકળાં થઈ ગયાં. એના મનમાં તો એમ કે મારા દીકરા વગર બીજા કોઈને એ વસ્ત્ર ઓપે જ નહિ! મનમાં થયું કે પેલો ટીખળી નારદજી જ મારા બેટાની જૂલડી ચોરાવી ગયો હશે! એને બોલાવી, આકરા સમ ખવરાવી, એનું સાચ નક્કી કરવા હું ધગધગતો ગોળો ઉપડાવીશ!]

ધન્ય ગોકળિયું ધન્ય વનરાવન ધન્ય ગોકળની નારી!
માતા જશોદા ધોવા ગ્યાં'તાં જૂલડી વિસારી
કોઈને જડી હોય તો દેજો મારા કાનકુંવરની જૂલડી!

સાવ સોનાની જૂલડી મંહી રૂપાના છે ધાગા,
અવર લોકને અરઘે નહિ મારા કાનકુંવરના વાઘા. - કોઈને.

શેરીએ શેરીએ સાદ પડાવું, ઘર ઘર હીંડું જોતી,
જૂલડીને છેડે મારાં અમૃત સાચાં મોતી. - કોઈને.

ધમણ ધમાવું ગોળા તપાવું નારદને તેડાવું,
જૂલડીને કારણ એને તાતા સમ ખવરાવું. - કોઈને.

કાનાની પછેડી

નવાનગરમાં નવલી વાત, કાન ઘડાવે નવસર હાર;
હાર ઘડાવતાં લાગી વાર, કાન પછેડી રહી કમાડ!

આવી લુવારણ દીવડો લઈ, વળતાં પછેડી લેતી ગઈ.

તેડાવો લુવારણ ચલવો જાણ,

તેં કેમ લૂંટ્યાં ગોકળ ગામ!

નથી લૂંટ્યાં અમે ગોકળ ગામ,

નથી દુવ્યા અમે શ્રી ભગવાન;

કેસી પછેડી કેસી ભાત, કેસો કાનુડો કેસી રાત!

ધોળી પછેડી ઢૂંઢણ ભાત, કાળો કાનુડો આઠમ રાત;

ઓશીકે મેલીને કાન પાંગતે જુએ,

પછેડી સંભારી કાન ધુશકે રૂવે! - નવાનગરમાં.

આવી સુતારણ બાજોઠ લઈ, વળતાં પછેડી લેતી ગઈ;
 તેડાવો સુતારણ ચલાવો જાણ,
 તેં કેમ લૂંટ્યાં ગોકળ ગામ!
 નથી લૂંટ્યાં અમે ગોકળ ગામ,
 નથી દુવ્યા અમે શ્રી ભગવાન;

કેસી પછેડી કેસી ભાત, કેસો કાનુડો કેસી રાત!
 પીળી પછેડી પોપટ ભાત, કાળો કાનુડો આઠમ રાત;
 ઓશીકે મેલીને કાન પાંગત જુએ,
 પછેડી સંભારી કાન ધુશકે રૂવે! - નવાનગરમાં.

આવી કુંભારણ માટલાં લઈ, વળતાં પછેડી લેતી ગઈ;
 બોલાવો કુંભારણ ચલાવો જાણ,
 તેં કેમ લૂંટ્યાં ગોકળ ગામ!
 નથી લૂંટ્યાં અમે ગોકળ ગામ,
 નથી દુવ્યા અમે શ્રી ભગવાન;

કેસી પછેડી કેસી ભાત, કેસો કાનુડો કેસી રાત!
 રાતી પછેડી રીંગણ ભાત, કાળો કાનુડો આઠમ રાત;
 ઓશીકે મેલીને કાન પાંગતે જુએ
 પછેડી સંભારીને કાન ધુશકે રૂવે! - નવાનગરમાં.

ખોળે ખેલાવવાનાં જોડકણાં

[ઝુલાવવાનું]

ઝૂલ ડાથીડા ઝૂલ
 તારી ઝૂલમાં કમળફૂલ.

[કુંદાવવાનું]

કૂદ ઘોડા કૂદ
 તારી નળીઓમાં દૂધ
 ઘોડો બાંધ્યો બજાર
 ઘોડો ખાય ચણાની દાળ

તું તો નાનો છો ત્યાં કૂદ
 મોટો ચૈશ, ઢીંકા જૈશ
 તું તો શેરીએ ભાગ્યો જૈશ.

[નચાવવાનું]

આજ મારો નાનકો નાચ્યો નથી,
કૂદ્યો નથી
કડચની ઘૂઘરી વાગી નથી.
બટકુંક રોટલો, ટીપું ઘી
નાચ રે નાનકા રાત ને દી.

[પ્રથમ પગલી]

પા પા પગલી
મામાની ડગલી

થૈ થૈ પગલી

[સૂરત બાજુનું : નર્મદ સંગ્રહેલું]

થાંગનાં માંગનાં થૈ રે થૈ, નાધડિયા નરહરિ તું ને થૈ રે થૈ.

પાતળિયા પુરષોતમ તુંને થૈ રે થૈ,
બાળુડા બળિભદ્ર તુંને થૈ રે થૈ. - થાંગનાં

જો જમણા બે રોહો રે સાઈ.
તો હું ચાલવાને શીખું મારી આઈ. - થાંગનાં

જો આંગળડી આપો મુજ હાથ,
તો હું ચાલવા શીખું મોરી માત. - થાંગનાં

ડગમગતો ડગલાં કેમ ભરું,
ને અલંગ તલંગ ચાલતો બીહું. - થાંગનાં

ઘૂંટણીએ ઘૂંટણીએ હરિ હાલ્યા જાય,
કચરો ખૂંદે ને માટી ખાય. - થાંગનાં

જદી રે પોઢ્યા પ્રાગાવડને પાન,
તદીએ તમે ના બીના રે ભગવાન. - થાંગનાં

જ્યારે પોઢ્યા રે હરિ મારી પાસ,
ત્યારે છૂટી રે હું તો ભવના પાસ. - થાંગનાં

સૈયરમાં રમે

[નાની બહેનને શેરીમાં કુદાવવાનું ગીત. 'ધૂબડી' નાની બહેનનું નામ.]

ધૂબડી સૈયરમાં રમે
ધૂબડી કાજળની કોર
ધૂબડી આંબાની છાંય.

- ધૂબડી૦

ગા દોવાને ગોણિયો
ઉપર તાંબડી ધૂબડ જાઈને કાજે.

- ધૂબડી૦

ધોરાજીનો ઢેલિયો
પાટી હીરની ધૂબડ જાઈને કાજે.

- ધૂબડી૦

શેરી રમે સહુને ગમે
ધૂબડી સૈયરમાં રમે.

ફળીએ રમે ફઈને ગમે
ધૂબડી સૈયરમાં રમે.

બારીએ રમે બાપને ગમે
ધૂબડી સૈયરમાં રમે.

મેડીએ રમે માને ગમે
ધૂબડી સૈયરમાં રમે.

બા'ર રમે બે'નને ગમે
ધૂબડી સૈયરમાં રમે.

પારસી-ગુજરાતી હાલરડું

[એક ઘણા લાંબા હાલા-ગીતમાંથી નમૂનાની કડીઓ]

જી, જી, હો-ઓ હો-ઓ.

હો કરું હો ગાવું

રે ગાઈવાઈને નાંઢલિયાને પારણે પોહરડુ.

હો કરું હો બાઈ,

રે મરું! બાઈ મારીના જીવે રૂરા ભાઈ.

ભાઈને મરું ભલાઈ,

રે મરું! નાંઢલિયા વહાલા! તમોને જ માંગું નરાઈ.

મારા દાદારજીને કેહેવું,

રે હું તો તેની પાસે ઊવા ને દુવા માગી લેવું

દાદારજીના દુવા,

રે તમુને વધે, મરું! લાંબા આઈશ ને મોટા ઉવા.

ઉવાની વધે તમારી દોરી,

રે મરું! ફાવે ને સોભે નાંઢલિયા ધોરી.

મારા મેહર ઈજદની મે'રબાની,

રે તમુંને શરોરી ઈજદ કરે પાસબાની.

ઝેરીએ પોપટનાં જોરાં,

રે મરું! ઘેરમાં ફેરે નાંઢલિયાનાં ટોલાં.

મામા ને ફૂઈના એક,

રે મરું! રમજો કેવરા ને મોઘરાની હેઠ.

કેવરો રે મોઘરો ચૂંટવું.

રે મરું! નાંઢલિયાની ગોલાબે વારી ગૂંઠાવું.

તું તો મારો જીવે,

રે મરું! ઘી સાથે સાકર ફૂલ ભરું રે મારે દીવે.

દીવેનાં ઘી તો ઘારાં,

રે મરું! માએ માસી મમઈ બપઈ ફૂઈના પેટ કરમ ટહરાં.

નાંઢલિયો=નાનડિયો, પોહરારું=પોઢાડું, રૂરા=રૂડા, નરાઈ=નરવાઈ, નીરોગીપણું. કહેવું=કહું, લેવું=લઉં, આઈશ=આયુષ્ય, 'ઝેરી'=ઝેળી, જોરાં=જોડાં, ટોલાં=ટોળાં. 'મેહર ઈજદ' અને 'શેરોરી ઈજદ' પારસી દેવદૂતો લાગે છે. ઘારાં=ઘાટાં, ઘણાં. મમઈ=માની મા. બપઈ=બાપની મા. ટારાં=ટાઢાં.

બેટા ! સો જાની !

[હિંદુસ્તાની]

બાબા તેરે બારે હજારી આયા સૂબેદાર
મૈયા તેરી સદા સોહાગન, બચ્ચે પર કુરબાન
બેટા સો જાની !

તેરી રે બલૈયાં લૂં, સો જાની.

આગરેકા ઘાઘરા બુરાનપુરી કોર
ભાવનગરકી ગોરી લોંડી, ખડી હિલાવિન દોર
બેટા સો જાની. - તેરી રે.

પીપલ બાંધું પારણા ને નીચે બિછાવું ચીર,
આતે જાતે ઝોલ ડાલું, સો જા મેરા વીર
બાલક સો જાની. - તેરી રે.

નિજ નિજ બાળા રે

[મરાઠી]

નિજ નિજ બાળા રે
ઝોકે દેત મી તુજલા.

સુતાર ઉત્તમસા
તુજ સાઠી બનવિલા
પાળણા રંગાંત મનવિલા
ચહુ બાજુની ચિમળ્યા મોર બસાવિલે
પાળણ્યાત કૃષ્ણ નિજવિલે
- નિજ નિજ બાળા રે.

ઝોકા દેતા હાત દુઃખલા
ગાણા ગાતા કંઠ સુકલા
બગા બાયા ! તુ હરિ પાલણ તૂટલા
ના જનૂ ખડા બરા રુટલા
તુઝા સાટિ પાલણ ગુટલા
- નિજ નિજ બાળા રે.

હે બાળ, સૂઈ જા, સૂઈ જા. હીંચોળા દઈ દઈને હાથ દુઃખ્યા. સુતાર તારે સારુ
રંગિત પારણું બનાવીને લાવ્યો, ચારે બાજુ ચકલી ને મોર બેસાર્યા, પારણો કૃષ્ણને સુવાડ્યા.
ઠેલા દઈ દઈને હાથ દુઃખ્યો, ગાણું ગાઈ ગાઈને ગળું સુકાયું. જો, જો, પારણું તૂટ્યું.

મદાલસાનું હાલરડું

[સંસ્કૃત]

ત્વમસિ તાત શુદ્ધબુદ્ધનિરંજન-ભવમાયાવજિતજ્ઞાતા ।

ભવસ્વપ્નં ચ મોજનિદ્રાં ત્યજ મદાલસાડલર્કસુતં માતા ॥ ૧ ॥

નામમુક્તશુદ્ધોડસિ રે સુત મયા કલ્પિતં તવ નામ ।

ન તે શરીરં ન ચાસ્ય ત્વમસિ કિં રોદિષિ ત્વં સુખધામ ॥ ૨ ॥

શબ્દો વાડયં ત્વં ન રોદિષિ ત્વં તુ ચરાચરભવસ્વામી ।

મુક્તિવ્યવજરસિદ્ધયે વિવિધકલ્પિતો દશગામી ॥ ૩ ॥

ભોગવશાચ્ચ વિપુચતા દેહે ભવતિ સુકૃશતા તદભાવે ।

નૈવ વિપુચતા નાસ્તિ સુકૃશતા ત્વયિ પરાત્મનિ સદ્ભાવે ॥ ૪ ॥

વસ્ત્રવિનાશે યથા શરીરે કસ્યાડપિ ન વિનાશમિતિ ।

કર્મવિરચિતત્રિદેહનાશે નાસ્તિ તવાત્મનિ કા ચ ક્ષતિઃ ॥ ૫ ॥

માતા પિતા સખા મે સન્તિ ભિન્નશ્ચ નાસ્તિ મમ બન્ધુઃ ।

ત્યક્તવાચ્છિન્નમતિં ભાવય ત્વમહ સર્વદા સુખસિન્ધુઃ ॥ ૬ ॥

ભવતિ દુઃખાય વૈરાગ્યમબુદ્ધેઃ સુખાય સન્તિ વર વામાઃ ।

સતાં સર્વદા મુક્તિપ્રાદાતા પ્રાહ વૈરાગ્ય ઘનશ્યામઃ ॥ ૭ ॥

દશનદર્શનં જસ્યં પ્રાહુર્વસાકલુષતા નયનપ્રભા ।

માંસઘન સુપયોધરમાહુનિશ્યસમા વનિતાપ્રભુતા ॥ ૮ ॥

ભુવિ યાનં યાનેડસ્તિં શરીર તત્ર ત્વં તિષ્ઠસિ ભવસ્વામી ।

મેડસ્તિ શરીરં ને મેંડસ્તિ ભૂમિસ્ત્વ કુમતિ કથમનુગામી ॥ ૯ ॥

વિમચવિજ્ઞાનવિશ્વેશ્વરવ્યાપક સત્યબ્રહ્મસ્ત્વમસિ જ્ઞાતા ।

પ્રાહ મદાચસાડલર્કસુતં પ્રતિશાસ્ત્રપ્રાસિદ્ધા વરમાતા ॥ ૧૦ ॥

લક્ષ્મી-રાધા જગન્માતા વિષ્ણુ-કૃષ્ણો જગત્પિતા ।

વંદે વૃંદાવને દેહે વેદવશીવિહારિણૌ ॥

પ્રથમ પંક્તિની સૂચિ

[કૌંસમાં દશવિલ હાલરડાંનાં શીર્ષક છે.]

અં અં કરે ને બાળો આંગળાં ધાવે (જન્મોત્સવ)	256
એક દેવકી જશોદા બે બેનડી હરનું હાલરડું (જનેતાના હેયામાં)	240
એક નાનું સરીખડું બાળ રે મા! (આપણે આંગણીએ)	241
ઓળોળોળો હાલ્ય વાલ્ય રે (પારણિયામાં પોઢ્યો)	258
જી, જી, હો-ઓ હો-ઓ (પારસી-ગુજરાતી હાલરડું)	267
ઝૂલ હાથીડા ઝૂલ (ખોળે ખેલાવવાનાં જોડકણાં)	265
ડગમગ! ડગમગ! ડગલાં ભરતા હરજી મંદિર આવ્યા (થેઈ! થેઈ!)	259
તમે મારાં દેવનાં દીધેલ છો (દેવનાં દીધેલાં)	242
તારે પારણે પોપટ બોલે છે (તારે પારણે)	257
ત્વમસિ તાત શુદ્ધબુદ્ધ નિરંજન... (મદાલસાનું હાલરડું)	270
થાંગનાં માંગનાં થૈ રે થૈ (થૈ થૈ પગલી)	266
દેવડીજીને શ્રીકૃષ્ણ જલમિયા! (જુગના આધાર)	260
ધન્ય ગોકળિયું ધન્ય વનરાવન ધન્ય ગોકળની નારી! (કાનકુંવરની ઝૂલડી)	264
ધૂંબડી સૈયરમાં રમે (સૈયરમાં રમે)	267
નવાનગરમાં નવલી વાત (કાનાની પછેડી)	264
નંદકિશોર રે નંદકિશોર (નંદકિશોર)	258
નિજ નિજ બાળા રે (નિજ નિજ બાળા રે)	269
નીંદરડી તું આવે જો આવે જો (નીંદરડી તું આવે જો)	246
પોઢો ને મારા હરિ હાલો હાલો (બહુ વા'લો)	243
બાબા તેરે બારે હજારી આયા સૂબેદાર (બેટા! સો જાની!)	269
બાળકને હાલરડું વા'લું (હાલરડું વા'લું)	244
માતા અનસૂયા ઝુલાવે પૂતર પારણે રે! (માતા અનસૂયા ઝુલાવે)	262
લીંધું ને ગૂંધું મારું આંગણું (ઘોને રન્નાદે!)	239
સાવ રે સોનાનું મારું પારણિયું (બાળા, પોઢોને!)	245
સૂઈ જા રે સૂઈ જા! (વીર! સૂઈ જા)	246
સૂવો સૂવો બાવા રે ઘોઘર આવ્યા (ઘોઘર આવ્યા)	258
સોનલા ઈંઢોણી રે ભોળી જમના (ભોળી જમના)	263
હાલા રે હાલા, ભાઈને હાલા (હાલા રે હાલા)	255
હાલો રે વા'લો રે કાન કરસન કાળો (હાલો વા'લો રે)	247
હાલોને તો ગોરી, ભાઈને પારણે હીરની દોરી (હાલો! હાલો!)	253
હાલ્ય વાલ્ય ને હાંસીનો (હાં આં...આં હાલાં)	249
હાં હીંચોળું ને હાં હાં કરું (પોઢોને!)	243